

Wetsteen der vernuften

Johan de Brune (de Jonge)

Editie E.K. Grootes en Paula Koning

bron

Johan de Brune (de Jonge), *Wetsteen der vernuften* (eds. E.K. Grootes en Paula Koning). Em. Querido, Amsterdam 1990

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/brun002wets02_01/colofon.php

© 2016 dbnl / E.K. Grootes / Paula Koning

W E T S T E E N

DER VERNUFTEN,

oft,

Bequaam middel, om van alle voorvallende zaken
aardiglik te leeren redeneren.

H E T T W E E D E B O E K.

T E E R S T E H O O F T S T U K.

Dat men zijn kinderen, van jongs af, tot Prinsenhoven, en andere groote gezelschappen moet vvennen: vwant zy ontfangen'er een rustigh vertrouwen deur, dat hun geveldig polijstert. Dat men aan vruchten allerlei gedaanten kan geven. Dvergjes door konst gemaake. Ronde hoofden vvisse teikenen van verstand, en reden daar van. 't Gevoelen van Rebera en Lessius, de hel aangaande. Van apen, en een ongeloofelik verhaal daar van. Lxx duizent ducaten voor een simmeand te vergeefs geboden. Twijffel of d' Indianen van Adams afkomelingen zijn. Aardig minnedeuntjen van een verliefden Indiaan. Zang van een gevangen Kannibaal. Hoe 't met menscheeters in d' algemeene opstanding zal astloopen.

HK lees by die ongelukkige geheimschrijver van Koning *Philips de tweede*, een zeer schoone gelijkenis, die ik u, met sijn eige woordē, sal voorstellen. Waar toef my in het redeneren wil vervoerē, weet ik niet; maar, ongetwijfelt, sal'er wel yet goeds op volgen. *Por cierto, dize, la experienciay crianza en cortes es calidad necesaria para ocupar lugares*

L 2

tes

Pagina 83 uit de Herengracht-uitgave: begin van het tweede boek. Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

Hoofdstuk 1

Dat men zijn kinderen van jongs af aan moet wennen aan vorstenhoven en andere grote gezelschappen. Want het geeft hun een kalm zelfvertrouwen, dat hun vorming vervolmaakt. Dat men vruchten allerlei gedaanten kan geven. Dwergjes kunstmatig gemaakt. Ronde hoofden zijn een zeker teken van verstand, en waarom. De mening van Ribera en Lessius over de hel. Apen, en een ongelofelijk verhaal daarover. Zeventigduizend dukaten tevergeefs geboden voor een apetand. Twijfel of de Indianen afstammen van Adam. Aardig minnedeuntje van een verliefde Indiaan. Zang van een gevangen kannibaal. Hoe het in de algemene opstanding met menseneters zal aflopen.

Bij Antonio Perez, die ongelukkige secretaris van koning Filips de Tweede, lees ik een fraaie vergelijking, die ik u citeer. Ik ben benieuwd op welke gedachten het mij brengt, maar het zal vast iets goeds zijn. *Ervaring in de omgang en opvoeding aan koninklijke hofhoudingen*, zegt hij, *zijn absoluut noodzakelijk voor het krijgen van hoge en eervolle functies. Want in die omgeving worden karakters wonderbaarlijk gepolijst en als het ware boven zichzelf verheven, omdat men voortdurend met mensen van allerlei niveau moet beslissen over kwesties van belang. Min of meer zoals het de vrouwen in Indië vergaat, die hun voeten van jongs af aan in loden schoenen steken om ze klein te houden, wat in combinatie met een volwassen lichaam telt voor een van de grootste schoonheden. De voeten van de een schikken zich naar die maat, en de hersenen van de ander vormen zich naar de leest van het hof.* Deze regels brengen mij op heel wat aardige ideeën. Om geen tijd te verspillen met al te angstvallig kiezen stort ik me op de eerste de beste. Een gemakkelijke bezigheid vind ik het vormen van vruchten in welk model we maar willen. Dat is een kleine moeite als we ze maar op het juiste moment in de gewenste

vorm leggen, want die tere lichamen voegen zich gemakkelijk naar hun omgeving. Bij sommige schrijvers in de oudheid staat dat men dit ook op dieren kan toepassen door middel van speciaal daarvoor geronde en uitgeholde figuren.

Als het waar is, en waarom zou het niet waar zijn, moet het niet al te moeilijk zijn om dwergen of andere monsters te maken, zonder af te wachten tot de natuur hen voortbrengt, die dat zo zelden doet. Ik heb gezegd dat het waar is, omdat Italië kan getuigen van dergelijke verfoeilijke ouders, die er niet voor terugdeinzen om van hun eigen kinderen dwergen te maken door middel van drankjes en mallen, met het doel hen te schenken aan vorsten of hoe dan ook hun voordeel daarmee te doen. Om verschillende redenen betwijfel ik of het nog wel binnen de normen van het fatsoen valt, dat vorsten zulke monsters aan het hof houden. Maar we zien heel vaak dat de groten der aarde in vreemde en buitensporige voorkeuren gelijk zijn aan zwangere vrouwen, die zich laten smaken waar normale magen van walgen. Ik zou mij hier des te meer tegen kanten, omdat de oude schrijvers die geloofden in het bestaan van Pigmeeën (mensjes van een of twee handlengten groot, volgens Plinius woonden ze in de verst afgelegen bergen van Indië), hen niet voor mensen hielden, maar voor monsters of aapachtigen, die uiterlijk wel wat weg hadden van de mens, maar aan wie het wezenlijke dat iemand tot mens vormt, geheel ontbrak. Dit alles is een uitvoeriger bespreking waard, maar dat doe ik op een andere plaats, waar de lezer veel schone en ongewone dingen bijeen zal vinden. Laten we weer terugkomen op de tere lichamen van zopas.

Hoe makkelijk zij allerlei gedaanten aannemen moge ook hieruit blijken, dat men jonge kinderen inzwachtelt om ze recht van lijf en leden te maken en voor altijd een goede houding te geven. Ik ben zelf ter wereld gekomen met een hoofd dat flink uitstak naar achteren, hetgeen de goede vrouw mijn moeder door dagelijks masseren en duwen zo gefatsoeneerd heeft dat het nu zonder misvorming op mijn schouders staat. Was ik in

het Engeland van vroeger geboren, dan had men die moeite niet hoeven doen, omdat zulk slag mensen daar in groot aanzien stond. Met het gevolg dat zij de minnen opdracht gaven de hoofden van hun kinderen dagelijks te behandelen om ze te verlengen. Wat toch wel verbazingwekkend is, omdat lange hoofden meestal aangezien worden voor een symptoom van bothheid. Homerus voert Thersites, een belachelijke lomperik, zo ten tonele. Hij beschrijft hem *capite in acumen tenuato, met een spits oplopend hoofd*. Daar staat tegenover dat ronde hoofden wijzen op een grote tegenwoordigheid van geest en een buitengewoon goed verstand. De reden daarvoor is heel aardig om te weten. Het komt doordat de hersencelletjes waarin de fantasie zetelt en de ruwe geest geschapen wordt, onder een ronde schedel veel vrijer en minder bedwongen zijn dan onder een anders gevormde schedel. Iedereen zal dit begrijpen omdat het overbekend is dat ronde dingen het allerbevattelijkst zijn, met als gevolg dat men er de grootste ruimte en het meest vrij spel in heeft. Dat doet mij denken aan de commentaar van François Ribera bij het veertiende hoofdstuk van de Openbaring. In zijn visie is de hel een vuur dat brandt in het middelpunt van de aarde, met een diameter of middellijn van tweehonderd Italiaanse mijlen, hetgeen hij opmaakt uit de bijbeltekst: *het bloed is gekomen uit de aarde duizend zeshonderd stadiën verre*. Volgens de schatting van Lessius is deze helse plek vol vuur en zwavel echter veel kleiner, niet groter dan een Duitse mijl in doorsnee. Want, bewijst hij, driedimensionaal vermenigvuldigd maakt dat een bol die achthonderdduizend miljoen verdoemden zal kunnen bevatten met een ruimte van zes voet voor elk lichaam, wat voldoende is. *Cum certum sit, zegt hij, facta subductione, non futuros centies mille millones damnatorum. Want het is zeker, als men de rekening goed opmaakt, dat er geen honderdduizend miljoen verdoemden zullen zijn.*

Wat hiervoor gezegd is over mensen met ronde hoofdvor-

men, bevestigen de apen die met hun ronde koppen in slimheid boven andere dieren uitsteken. Bijkans alle monden spreken van de streken die zij dagelijks uithalen en waaruit hun buitengewone slimheid blijkt. Een van de opvallendste vind ik wel het verhaal in de geleerde *Hoveling* van graaf Balthasar Castiglione. Daar lezen we van een aap die tot ieders verbazing met zijn meester kon dammen. Mensen die in het spel volleerd dachten te zijn overwon hij voor ze het wisten. Toen het dier op een keer een edelman had ingemaakt, die het magnificat van de damkunst dacht te kunnen verbeteren, werd deze zo vergramd dat hij zijn woede niet kon beteugelen en zich niet kon weerhouden om rondkop een lel te geven. Op staande voet stooft ons dier naar zijn heer en leek, met veel gebaar naar zijn bakkes, erbarmelijk te klagen over de ontvangen hoon en tegelijk het vaste besluit te nemen om nooit meer met die edelman te spelen. Dan was hij tenminste niet gedwongen zich te laten overwinnen of de schande van een oorvijs te verkroppen. Een tijdje geleden moest hij echter onder dwang van zijn meester met dezelfde adellijke persoon een tweede partij aangaan. Kijk eens aan hoe het afliep. Maarten had bij zijn tegenpartij al enige dammen geslagen en wist hem met het verplaatsen van een schijf zo in het nauw te drijven, dat hij zich niet meer kon verroeren of verweren. Het stuk was nog niet verschoven of het dier vloog met een sprong op de richel van de schouw om buiten ieders bereik te komen. En het leek er veel op dat de aap uit wraakzucht daar gekke bekken zat te trekken om de draak te steken met de edelman die zich in dat duel zwak en onverstandig had betoond.

De algemene opinie luidt dat de rede ons van andere dieren onderscheidt, maar ik zie weinig redelijks in die opvatting. Natuurlijk kunt u denken dat de anekdote over het damspel een verzinsel puur voor het vermaak is, en dan blijft er niets heel van het overleg dat de aap in zichzelf moest voeren. Maar een gebruik in Thracië zult u me toch niet uit het hoofd kunnen

kletsen. Wanneer de Thraciërs over het ijs willen, voeren ze een vos mee die zijn oor erop legt en aangeeft wat ze moeten doen of laten. Durft het beest op het ijs, dan is alles zeker en veilig; maar keert het terug, dan staat niets dan perikel en gevaar te wachten. Moeten we niet concluderen dat de vos dezelfde gedachten door het hoofd schieten als ons? Zijn deze redenering en conclusie niet getrokken uit het natuurlijk verstand? Alsof het dier in de logica onderwezen was, redeneert het als volgt: wat ruist en bruist is in beweging; wat in beweging is, is niet bevroren; wat niet bevroren is, is vloeibaar; en wat vloeibaar is bezwijkt onder gewicht. Dit alles toe willen schrijven alleen aan scherpeheid van gehoor, zonder enige redenering en gevolgtrekking, is zouteloos en ongerijmd. Er is zoveel materiaal, dat we concrete bewijzen van denkkraft kunnen vaststellen bij allerlei dieren. Niet het minst onder de apen, die zelfs naar men zegt op sommige plaatsen in Oost-Indië aanbeden worden. Die verblinde volkeren achten hun goddelijke eer waardig, omdat zij zo op mensen lijken.

Over handen, voeten en andere lichaamsdelen die we dagelijks voor ogen hebben, wil ik het nu niet hebben. Alleen wat Aristoteles schrijft: *Cebi partes interiores habent similes humanis*. *Het inwendige van apen*, zegt hij, *is gelijk aan dat van mensen*. Hierdoor kan het gebeuren dat lijken snijders, bij gebrek aan lichamen van dode mensen, snijden in een levende aap. Maffaeus vermeldt in zijn historie van Indië een tempel die gewijd is aan deze dieren. En Linschoten vertelt hoe de Portugezen, na de verovering van het eiland Ceylon in het jaar 1554, op het punt stonden een tempel op Adams berg te beroven. Maar zij vonden er helemaal niets in behalve een kistje, ingelegd met goud en kostelijke gesteenten, waarin een apetand bewaard werd. Deze namen zij mee tot groot verdriet van de plaatselijke vorsten, die onmiddellijk gezanten afvaardigden naar de Portugezen met een bod van zeventigduizend dukaten voor de tand. Hoewel die dit een niet te versmaden bedrag vonden,

wees bisschop Jasper het vierkant af. Hij achtte het ontoelaatbaar om op die manier de verschrikkelijke afgoderij van die volkeren te voeden. Daarop werd de tand verbrand en de as in zee geworpen.

Hier verzoek ik u, beste lezer, eens te letten op een merkwaardig hersenspinsel en een grappige gedachte die mij invalt. Alles wat de wijde wereld voortbrengt, tracht van nature gelijkvormig te worden aan zijn oorsprong. Zo vertoont een boom in zijn bladeren en vruchten dezelfde tekens, die gegrift staan in zijn zaden. En honingbijen die voortkomen uit het lichaam van een dode stier, dragen diens beeltenis in een paar lijntjes geschetst op hun lijf, zegt men. Wat dunkt u dan? Dat de Indianen, omdat ze apen en simmen aanbidden terwijl het hemelgewelf zoveel andere mogelijkheden biedt, wel van die dieren af zullen stammen? Hoewel dit idee alleen maar zal opkomen in koppen waarin het laatste greintje redelijkheid zoek is, heeft het toch niet ontbroken aan lieden die ertoe geneigd schenen. Want is er niet al over deze kwestie gediscussieerd nog voor die landen goed en wel verkend waren? Jazeker. In de Spaanse hogescholen is aan de orde gesteld of Indianen ook tot de afstammelingen van Adam behoren, dan wel of zij niet eerder een middensoort en een bastaardslag waren, tussen mens en aap in. Inderdaad, zij moeten wel gedacht hebben dat het geen mensen waren, geschapen naar Gods beeld, aangezien ze meenden een eerzame jachtpartij te houden wanneer zij met opgehitste honden op de Indianen los hakten. Weliswaar kon men die lieden toen ze pas ontdekt waren, wel uitmaken voor onchristelijk of barbaars volgens onze normen van redelijkheid, maar niet vergeleken met de Spanjaarden die hen in allerlei soorten van onchristelijkheid overtroffen. Zij waren zo slecht niet bedeed met hersens en verstand, dat zij niet met kop en schouders zouden hebben uitgestoken boven heel wat van onze soortgenoten. Een zeer oordeelkundig ridder vertelt er krachtige bewijzen van gezien te hebben. Ik moet u een klein

staaltje van een groot laken geven. Er bestaat een minneliedje van een verliefde Indiaan, die een slang voorbij zag schieten toen hij op een berg stond. Uit mijn vertaling kunt u opmaken welke schoonheid het liedje in zijn eigen taal moet bezitten. Hij zingt:

*O aller slangen bluf, wil zo niet hene vlieten,
 Ei! strem uw schuifelend schieten;
 Gij zult, door dat gerief,
 Aan mij doen grote dienst, en in mij aan mijn lief.
 Mijn zuster komt flus hier een luchtje bij mij scheppen;
 Zij zal haar handen reppen
 Ter maalkunst afgericht,
 Waardoor zij straks verbeeldt, wat haar komt in 't gezicht.
 Zij zal na 't fraai model van uwe huids couleuren,
 Zo schoon als oog mag keuren,
 Een gordel trekken mij,
 Die als een puikgeschenk mijn lief behaaglijk zij.
 Zo moeten, gladde slang, all' uwe soortgelijken
 Gedurig voor u wijken,
 Zo moet de grage tijd
 U nooit beledigen, hoe lijdig het hem spijt.*

Hoewel de Zanggodinnen mij nooit uitzonderlijke gunsten bewezen hebben, toch ben ik wel zodanig door hen begenadigd, dat ik kan zien dat de inhoud van de voorgaande verzen uit een rechtschapen brein gepuurd is. Voor het oog van de hele wereld mag die dichter geprezen worden, die deze drie fraaiheden aaneenkoppelt: rijkdom aan inhoud, poëtische versieringen en een kernachtig slot. Wanneer zij niet samenvallen in een dichtwerk, dan zijn volgens mij de eerste twee veel minder belangrijk dan de derde. Want die oude zegswijze is volkomen waar, *finis coronat opus, het eind is de kroon op het werk*. En als men er bij maaltijden, feesten en schouwspelen al voor zorgt het meest

waardevolle voor het laatst te bewaren, des te meer dient men daar in gedichten op te letten. Een weloverwogen en welgekozen einde wist al onze gedachten aan voorgaande fouten en ongerechtigheden uit, precies zoals verguldsel de smaak van een bittere pil verzoet. Ik moet mezelf en ook anderen wel sterk misleiden als die drie voortreffelijke eigenschappen elkaar in dit minneliedje niet tegenkomen. Ik houd er nog meer van, omdat het gemaakt is door iemand die tot de kannibalen behoort, mannen zo doorkneed in vechten, dat geen vrees ter wereld vat op hen krijgt. Stuk voor stuk laten zij zich, in handen van de vijand geraakt, duizendmaal liever doodslaan en opeten, dan het geringste verzoek te doen om genade. Men laat ze vrij rondlopen waar ze maar willen; men dreigt met hun naderende dood, met de pijnen die zij in de kookpot te lijden krijgen; schildert hun voor hoe het vlees van hun botten geschild zal worden, hoe ze tot hutspot zullen worden gestampt, welke vrolijke maaltijd op hun kosten gehouden zal worden. En dit allemaal om hen te forceren tot een ontsnappingspoging of tot de geringste uiting van lafhartigheid uit hun mond, in de hoop te kunnen zegevieren over hun standvastigheid. Want, ronduit gesproken, alleen op dat punt bestaat de ware overwinning.

*- victoria nulla est,
Quam quae confessos animo quoque subjugat hostes.*

*- een overwinning is niets waard,
Behalve wanneer zij de vijand ook naar de geest overwint.*

Maar met hun vervaarlijke dreigementen bereiken ze juist het tegendeel, dat de gevangenen aandringen om hoe eerder hoe liever op de proef gesteld te worden. Zij tarten, honen en beschimpen hen met alle scheldwoorden die ze kunnen bedenken, verwijten hun lafheid, rakelen brutaalweg al hun geleden

nederlagen op. Ze laten kortom niets achterwege dat de indruk van onversaagdheid kan bevestigen. Daarstraks liet ik u een liedje zien van een verliefd man. Het lijkt me nu goed een heel ander lied te laten klinken, ook gemaakt door kannibalen. Het toont zonneklaar aan dat dichters gelijk hebben als zij de zegekar van de liefde door leeuwen laten trekken. Zo drukken zij uit dat zelfs de vervaarlijkste krachtpatsers onder zijn juk moeten buigen. Het lied is afkomstig van een van hun gevangenen, van de soort waarover ik vertelde. Hij hitst zijn vijanden kloek en moedig tegen zich op, en gebruikt er woorden voor die in onze taal zo klinken:

*Tref toe en plof op mij, gij hersenloze koppen,
 Om in mijn bloed te soppen;
 Hoe feller dat gij bent,
 Hoe ik oneindig meer zal zegenen mijn end.
 Kom, maal mij heel tot niet, om uw geslachtenaren
 Mee in u te doen varen,
 Die aan dit strijdbaar lijf
 Nog onlangs leverden een lekker tijdverdrijf.
 Die muskels en dit vlees, deez' aders, die gewrichten,
 Meelijdelijke wichten
 En zotten door uw hals,
 Die, zeg ik, zijn uw vlees, en ben niet zo veel vals.
 Kom stort dan op mij aan, en, zonder u t'ontfarmen,
 Begraaf mij in uw darmen:
 Gij zult, hebt gij geen vrees,
 Mij lappend in uw balg, niet kauwen dan uw vlees.
 Tref dan, en plof op mij, gij hersenloze koppen;
 Om in mijn bloed te soppen;
 Hoe feller dat gij bent,
 Hoe ik oneindig meer zal zegenen mijn end.*

Met zijn allen in een vijzel gestampt zouden vijftientig dozijn van die opscheppers die om de minste beuzeling ongeëvenaarde snoeverijen naar iemands hoofd werpen, nog geen half ons uitmaken van de onversaagdheid van deze ene man, daar ben ik van overtuigd. Hoe het met menseneters in het hiernamaals zal aflopen, laat ik over aan God. Men zou zich kunnen afvragen, hoe zij in de algemene opstanding zullen verschijnen. Ik denk dat het hun net zo zal vergaan als degenen die misvormd en met het gemis van ledematen ter wereld zijn gekomen. Geleerden achten het waarschijnlijk dat deze ledematen of uit het niet geschapen zullen worden, of aangevuld zullen worden uit de substantie waaraan de geest zich al etend tijdens het leven scherpte, welke substantie naderhand weer door spijs en drank werd vernieuwd. Want, leert men op de universiteiten, onze lichamen zijn in een gestadige eb en vloed. En voor de verrijzenis is het niet nodig dat alles verrijst wat er ooit aan geweest is, maar slechts zoveel als vereist wordt voor een volmaakt lichaam. Bij menseneters zijn beide elementen aanwezig. Het verteerde vlees namelijk zal zich, hoewel het nu een deel van de verteerder is geworden, toegewezen zien aan de eigenaar. En met de laatste eigenaar wordt de cyclus langs deze weg gesloten. Het is echter nog maar de vraag of het draait om deze kwestie. Want het komt nooit voor dat iemand alleen mensenvlees eet, en ook gedijt niet alle genuttigde spijs tot voedsel, dus zou men in twijfel kunnen trekken of de natuur, wanneer zij mensenvlees verteert en ons daardoor laat groeien, dezelfde plichten vervult als bij spijzen waar Gods zegen op rust, enzovoort.

Hoofdstuk 2

Kunstgreep der schilders. Fraaie vergelijking ontleend aan de regenboog. Van de Spaanse... of ziekte, hoe je hel opvat. Waarom die bij menseneters zo algemeen verspreid is als de koorts bij ons. Vonnis dat men bij Papon leest tegen hen die aan die kwaal lijden. Heel mooie vondst van ridder Boccacini om nooit door geslachtsziekte besmet te worden. De sterrenkijkers hebben die ziekte voorspeld. Amusant vraagstuk. Dat er duivels zijn die zich schamen de mensen tol geilheid te bewegen.

Goede schilders kennen een speciale kunstgreep om een nieuwe kleur zo subtiel aan te brengen, dat wij niet zien waar de overgang en scheiding tussen de kleuren is gemaakt. Als ik gewild had, zou ik zonder veel moeite dit boek met alle opeenvolgende hoofdstukken volgens een dergelijke methode in elkaar hebben kunnen zetten. Dan zou ik mijn onderwerpen niet abrupt en vliegensvlug los van elkaar op papier hebben gegooid zoals nu, maar ik zou geleidelijk aan de kloof ertussen zo goed weggewerkt hebben dat je nauwelijks zou merken waar het ene onderwerp begon en waar het andere ophield. Bijna net als met de regenboog in de beschrijving van Ovidius,

*In qua diversi niteant cum mille colores,
Transitus ipse tamen spectantia lumina fallit;
Usque adeo quod tangit idem est, tamen ultima distant.*

*Al schitteren daar duizend verschillende kleuren in,
Toch ontgaat de overgang aan het oog van de waarnemer;
Waar de kleuren elkaar raken zijn ze hetzelfde, maar in de uiteinden verschillen ze.*

Hoewel we in dat veelkleurige wonder van de natuur een rijk kleurengamma onderscheiden, zien we de kleuren toch nergens botsen, omdat zij door een prachtig verschietsen zachtjes ineen lijken te vloeien, maar ook uit elkaar lijken te groeien. En al verschillen ze sterk in hun uiteinden, waar ze elkaar raken worden ze één. Want aan beide zijden verdwijnen zij zo stilletjes in een tussentint dat geen van beide nog apart te zien is, Maar in plaats van de som van die twee zien we slechts het wegsterven van twee kleuren die steeds meer verblekend onmerkbaar samensmelten.

Net zo, zeg ik, had ik dit boek kunnen maken. Om geen tijd te verspillen aan loze praatjes, wil iemand een proefje zien? Welaan, we beginnen eraan. Het slot van het vorige hoofdstuk zal het begin worden van dit. Wij spraken daar over menseneters bij wie de ziekte die wij de Spaanse pokken noemen even gewoon is als de koorts bij ons. Hoe dat komt? Misschien door hun dagelijks voedsel dat voor het grootste deel bestaat uit het vlees van hun verslagen vijanden? Sommige Fransen kunnen niet hebben dat men deze kwaal de Franse ziekte noemt, en willen niet toegeven dat hun landgenoten hem hebben opgelopen door de omhelzingen van Italiaanse vrouwen. Zij beweren dat toen koning Karel de Achtste van Frankrijk tijdens zijn veldtocht Napels belegerde, geldbeluste en vervloekt gierige kooplieden - Italianen uiteraard - het vlees van soldaten die in het land van de Berbers, Noord-Afrika, gedood waren, op de markt brachten als tonijn. Dit voedsel was de haard van de ziekte, zeggen ze, en na verloop van tijd ondervond men dat deze erg besmettelijk was. Francis Bacon vindt deze theorie heel aannemelijk, en hij denkt zelfs dat het nuttigen van zulk kwalijk voedsel nog wel vreemdere ziekten kan veroorzaken. Wat wij eerder bespraken kan zijn opvatting sterk steunen. Namelijk dat dit kwaad in Indië, waar het ontstaan is en waar men mensenvlees eet, even gewoon is als koorts bij ons. Bovendien, wanneer die volken het gif bereiden waarin ze hun pijlen

dopen als ze ten strijde gaan, mengen zij er altijd vlees en bloed van mensen door om ongeneeslijke wonden te maken. Dit brengt mij tot het oordeel dat niets ter wereld de menselijke natuur zo vijandig gezind is als de mens zelf, dus het zou niet verbazend zijn als het eten van dergelijk beroerd voedsel die verschrikkelijke ziekte in het leger had veroorzaakt.

Een paar jaar geleden nog werd iemand onmiddellijk een proces aangedaan wanneer bleek dat hij met geslachtsziekte besmet was, en mocht hij in geen enkel fatsoenlijk gezelschap komen, zo vreselijk bang was men voor die mensen. Dat het waar is lezen we in het rechterlijk besluit, zoals aangetekend bij Papon, gedateerd 4 maart 1495: *La vérole, que l' on souloit nommer le mal de Naples, a été du temps, qu'elle fut apportée en France, fort abominée, et jusqu'à l'estimer contagieuse, et chasser des villes et de la compagnie des sains, ceux, qui en étaient atteints, tout ainsi s'ils eussent été ladres; et ainsi fût dit par arrêt le quatrième Mars 1495: mais depuis, pour les prompts remèdes, que le temps a amené, ce mal a été tant familier, que cet arrêt est sans conséquence. De geslachtsziekte die men de ziekte van Napels noemde is vanaf het moment dat zij naar Frankrijk werd overgebracht zo zeer verafschuwd, dat men haar besmettelijk achtte en hen die erdoor aangetast waren verjoeg uit de steden en het gezelschap van gezonde mensen, alsof zij dieven waren.* Tegenwoordig hebben die mensen het beter, aldus dezelfde Papon, zoveel verschillende geneesmiddelen zijn er ontdekt tegen de ziekte. Het veiligste middel is denk ik dat van ridder Traiano Boccalini in zijn *Berichten van de Parnassus*. De grap van Zijne Edelheid is te goed om hem niet door te geven aan de geestige lezer. Dit schrandere hoofd vertelt:

De roemruchte arts Gian Zecca uit Bologna verkoopt op de Parnassus het ware middel om de Franse ziekte nooit te krijgen

Drie dagen geleden hing de Parnassus ineens vol met biljetten waarop stond: Is gekomen in deze stad de vermaarde geneesmeester Gian Zecca uit Bologna, die het juiste medicijn tegen de Franse ziekte ontdekt heeft. Hij nodigt iedereen uit om zichzelf daarvan te bedienen. De rijken zal hij tegen een redelijke prijs helpen, en de armen zal hij het om Gods wil schenken. Alle literatoren werden razend nieuwsgierig, en belust om achter een in deze tijden zo noodzakelijk geheim te komen. Hun lust ontbrandde des te feller omdat zij wisten dat Gian Zecca een man van buitengewone verdienste was, vermaard om zijn geleerde verhandelingen in het vak dat hij beoefende. Zij kwamen dan ook in groten getale aanhollen, in de verwachting dat het ging om een zalfje, pilletje, poeiertje of een dergelijk geneesmiddel en stonden stomverbaasd toen ze zagen wat Zecca hun overhandigde: de levensechte afbeelding van een knappe jongeling bij wie de Franse ziekte de neus had weggevreten. Daarna leerde hij hun de juiste toepassing van zijn voorschrift: Beste vrienden, zei hij, wanneer iemand van u op het punt staat omgang te hebben met een vrouwmens van verdachte gezondheid, laat hem op dat moment het schilderijtje uit zijn zak halen en er even goed naar kijken. Ik verzeker en garandeer u dat dit middeltje, via de ogen ingenomen, zo goed werkt dat die persoon in het geheel geen gevaar meer loopt van besmetting met die afschuwelijke kwaal.

Onmiddellijk waren er nieuwsgierige lieden die de proef op de som namen. Zij verzekerden in koor dat er geen beter medicijn in de wijde wereld kan bestaan, want bij wellustige mannen die star naar het plaatje keken wanneer hun geilheid in vuur en vlam stond, verhieven zich de gedachten, die begraven lagen in het slijk der vleselijkheid, tot overpeinzing van de schande die iemand overkomt door het verlies van zijn neus, de gevel van het huis, het sieraad van het aangezicht, de zetel en ware troon van de eer. Als ze inzagen dat ze een enorm risico liepen ter wille van een klein hapje dat wel smakelijk was tijdens het verzwelgen, maar eenmaal verzwolgen walgelijk, dan werd bij de mensen die aan hun eer

dachten alle lust zo hevig geblust dat zelfs het instrument van de geilheid, hoewel van inzicht ontbloot, uit angst voor het gevaar waarin zijn maat verkeerde, diens heil boven eigen vermaak stelde en sneller in zijn schulp kroop dan een schildpad die hel stenen ziet hagelen. Tot zover Boccalini.

Een vermakelijke en slimme vondst, dan ook afkomstig van de man die zei dat wij Nederlanders de hersens in de lendenen dragen, welke zijn landgenoten in het hoofd hebben. Ridder Boccalini schijnt te geloven dat men de pokken (in alle eerbied gesproken) niet dan door besmetting krijgt, dat wil zeggen het overspringen van het euvel van de een op de ander. Dezelfde mening zijn de Spanjaard Almenar, Gaspar Torella, Nicolaus Monardis, Gabriel Faloppius en nog andere schrijvers toegegaan. Hieronymus Fracastorius denkt er in zijn boek over de besmettelijke ziekten anders over. Hoewel de meeste mensen, zegt hij, de pokken door besmetting van elkaar hebben gekregen, is toch vastgesteld dat tallozen de ziekte uit zichzelf hebben opgelopen, geenszins door toedoen van een ander. Ook kan de besmetting, die van huis uit langzaam is en niet makkelijk gevat wordt maar door een vloot naar Spanje werd overgebracht, zich onmogelijk binnen zo korte tijd zo ver verspreid hebben. Want het is bekend dat Spanje, Frankrijk, Italië, Duitsland en bijna heel Scythië er gelijktijdig of nagenoeg gelijktijdig door geteisterd werden. Voeg daaraan toe dat de sterrenkijkers de ziekte een paar jaar van tevoren voorspeld hebben, wat sterk wijst op een andere oorsprong dan besmetting alleen. Het schijnt ook geen wonder te zijn dat zich geregeld nieuwe en ongewone ziekten openbaren, geen ziekten die uit een ander land worden meegebracht, maar die uit eigen oorzaken ontstaan. Fracastorius, een geleerde van zulke allure dat hij, naar het voorbeeld van Catullus, Plinius en andere medeburgers, in Verona in het openbaar geëerd is met een marmeren beeld, bewijst dit met een aantal voorbeelden. Maar laten

we er niet over twisten en maar uitgaan van de hypothese dat niemand dit verschrikkelijke euvel krijgt tenzij hij zich te buiten gaat met besmette personen.

Wat denkt nu de verstandige lezer van het volgende? Ware het wenselijk dat de schande en pijn die uit die ziekte spruiten, groter of kleiner worden dan ze zijn? Deze vraag is mij eens door een man van aanzien voorgelegd. Ik weet niet hoe een ander erover denkt, maar ik antwoordde dat het te wensen was dat beide gevolgen veel ernstiger zouden zijn. Want het is als met de zee, we kennen haar kuren en gevaren en toch heeft zij aan klanten geen gebrek. Als de zee stiller was en aangenamer, zou het klantental zo toenemen dat voor elk schip dat haar nu klieft er dan wel honderd zouden zijn. Zo ook hier. Als zoveel mensen niet eens worden tegengehouden door het risico dat ze lopen, maar willoos gehoor geven aan de wellustige capriolen van het vlees, ik vraag u, hoe zou het zijn als de wellust niet gepaard ging met zo veel gevaar? Om snel op te houden, naar mijn idee, zou het goed zijn dat hoerenvlees zo walgelijk en weerzinwekkend was dat er geen mens gevonden werd die ermee te maken wou hebben. Ja zelfs geen duivel.

Wat een geluk dat die vier laatste woorden mij uit de pen vloeien, ze doen me aan iets moois denken. Joodse geleerden hebben geschreven dat het sommige duivels, hun oude adel indachtig, tegenstaat om mensen tot geilheid te brengen. Die praktijk is hun te min, daarom geven zij de opdracht aan andere duivels, minder fijnbesnaard en onwetender, die er naar beste vermogen mee mogen omspringen. Kijk eens aan! Zelfs duivels schamen zich voor die wanpraktijk en zullen wij ons er dan halsoverkop in storten? Er is geen zonde die het in lelijkheid haalt bij deze. Dat is zo omdat zij de menswording van Gods zoon op vijandige wijze hoont. Zij bevlekt een natuur, die God verheven heeft tot God. Dat grote mysterie wordt erdoor onteerd. Vraagt iemand waarom? De apostel Paulus geeft de verklaring: *Elke zonde die een mens begaat, zegt hij, is buiten het*

lichaam. Maar wie de zonde van de wellust begaat, zondigt in zijn eigen lichaam.
Hoe afgrijselijk dit kwaad dan zijn mag, de mens neigt er toch zo ontzettend sterk naar, dat die zonde de rest van de wereld tot niets dan een element van vuur en vlammen schijnt te willen maken.

Hoofdstuk 3

Zoete anekdote. Waarom vrouwen over het algemeen goed spreken en slecht schrijven. De raad die spontaan en zonder nadenken uit hen komt, is beter, zegt men, dan die waar zij zich op scherpen. Hoe men met vorsten en vrouwen moet omgaan. Schone gelijkenis. In jongelui scheidt God behagen. Kluchtige vertelling, etc.

Een jongedame had een stem, zo betoverend, dat ze met enkele tonen bij wijze van spreken zelfs de Noorse klippen nog vrolijk zou kunnen stemmen. Een Spaans edelman die helemaal weg was van dit prachtige talent, gaf als volgt uiting aan zijn gevoel: *Quanto esta Señora habla, escribe con letras de oro. Al wat die jongedame zegt, schrijft ze in gouden letters*. Gisteren was ik bij iemand van die sekse, van wie met het volste recht hetzelfde gezegd kan worden. Nu zijn er veel vrouwen die goed spreken, maar men vindt er slechts weinig die goed schrijven. Hoe dit komt? Laten we proberen een verklaring te vinden. Een iegelijk mag een duit in het zakje doen, ik ontvouw mijn opvatting in de volgende regels.

Het verstand van vrouwen is naar mijn idee vergelijkbaar met de eerste aanval van de Fransen. Eerst gedragen die zich als supermannen, zegt men, maar in een handomdraai is het afgelopen met hun ziedende drift en worden ze minder dan vrouwen. Welnu, spreken is iets dat spontaan moet gebeuren, en daarbij is gezwindheid een belangrijke factor. Schrijven daarentegen vergt bedachtzaamheid, en snelheid kan daar kwalijk goed in gedijen. Aangezien nu vrouwen goed zijn in spoedgevallen en weinig nut hebben in kwesties die ernstig overleg eisen, verbaast het iemand dan nog dat zij goed spreken en slecht schrijven? Dit antwoord is ook van toepassing op de vraag hoe het komt dat de raad die vrouwen eruit flappen zonder nadenken, vaak beter is dan wanneer ze zich het hoofd

erover gebroken hebben. Ik weet van een hoveling die gelast werd deze knoop te ontwarren eer hij zijn verbeurde pand terug zou krijgen. Maar in plaats van te antwoorden zei hij tegen zijn opdrachtgeefster: *Mejuffrouw, om de gestelde vraag afdoende te verklaren heb ik bedenktijd nodig. Want u weet wel dat ideeën van mannen zelden goed zijn, als ze niet grondig zijn overwogen.* Zo wist hij zich te ontslaan van een taak die hem weinig leek te strekken tot lof van vrouwen.

Heel verstandig, want over twee soorten mensen mag men niet dan met bijzondere eerbied spreken, over vorsten en over vrouwen. Dit gaat zo ver dat sommige mensen het nog gepast vinden om hun min of meer gelijk te geven wanneer zij buiten hun boekje gaan. Maar dan zo ingekleed dat men hun foute handelwijze in een positief daglicht stelt en daarmee de indruk wekt dat de vorst of de dame een goede reden hadden om zo te handelen. Zodoende bereikt men namelijk dat beide personages (die zelf heel goed weten dat ze het daarom niet gedaan hebben en in de gaten krijgen dat ze zachtzinnig en bedekt terecht worden gewezen), dat zij, zeg ik, een lichte knaging aan hun geweten gaan voelen, wat een heilzame waarschuwing kan zijn in toekomstige gevallen. Wanneer een kind dat nog aan de borst hangt ziek is, laat men zijn zoogmin drankjes innemen die de eigenschap hebben die kwaal te genezen, opdat zij de geneeskracht van het drankje, via de melk waarin het is opgenomen, overbrengt naar het lichaam van het zuigelingetje, dat niet in staat is om geneesmiddelen in hun zuivere vorm op te nemen.

Diezelfde behendigheid moet men aanwenden bij vorsten en vrouwen. Wordt hun hoge aanzien ontsierd door een smet waarvan men ze graag genezen zag, dan is de beste methode om uit louter eerbied de geëigende middelen zo toe te bereiden en te vermommen dat ze ongemerkt het hart binnen glippen, ontdaan van de bittere smaak die geneesmiddelen van nature eigen is. Onze hoveling kleepte het dan ook slim in door liever het

antwoord van zijn hals te schudden dan iets te zeggen dat niet ter ere van het vrouwelijk geslacht was geweest. Als ik in die positie zou verkeren, dan zou de achtbaarheid van vrouwen door mijn woorden niet afnemen, maar veeleer aanzienlijk toenemen. Bij vrouwen, zou ik uitroepen, zijn de eerste invallen de beste, omdat ze zomaar, zonder eigen toedoen, uit de hemel in hun brein gestort worden. Dankzij de zoete invloeiingen van bovenaf weten vrouwen een zaak dikwijls zo gunstig te sturen, dat geen enkele man, met al zijn doorploegde wijsheid, het hen kan nadoen, of er zelfs aan hoeft te beginnen. Daarom hadden de oude Germanen geen ongelijk die wanneer ze in onvoorziene problemen raakten, er niet voor terugdeinsden te handelen naar het advies van de vrouwen, in wie zij een vonk van het Goddelijke dachten te zien schitteren. Tacitus leert ons dit waar hij spreekt over die strijdbare volkeren. Meer dan iets ter wereld kan dit punt dienen tot roem van de vrouwelijke sekse. Een rabbi van groot aanzien onder de joden schrijft in zijn commentaar op het bijbelboek Joël, hoofdstuk 2, bij de tekst: *Uw jongelingen zullen gezichten zien en uw oude mannen zullen dromen dromen*, dat hij uit die woorden afleidt dat jonge mannen veel dichter worden toegelaten tot de Goddelijke Majesteit dan oude, en dat zij een dieper inzicht hebben in zijn geheimen. Want kennis uit een visioen of gezicht is onvergelijkelijk veel scherper en duidelijker dan kennis uit een droom.

Met even zekere bewijzen en met nog meer aardigheid zou men dit laatste op de vrouwen kunnen toepassen. Want een heel sterk teken dat zij bij God in een goed blaadje staan, is dat Hij hun verstand onverwijld bevrucht met wijze invallen, waardoor zij in plotselinge omstandigheden bewonderenswaardig weten te beslissen. Ongetwijfeld bewijst dit meer dan het gegeven dat mannen zonder de gelegenheid tot diep nadenken en langdurig overleg met hun mond vol tanden staan. Er zijn talloze voorbeelden van dames die zich in onverwachte omstandigheden snedig hebben weten te redden. Ik zou een

paar serieuze voorbeelden kunnen geven, maar voor het vermaak van de lezer vind ik een kluchtig verhaal hier leuker.

*A lady of great birth, great reputation,
 Clothed in seemly, and most sumptuous fashion:
 Wearing a border of rich pearl and stone,
 Esteemed at a thousand crowns alone,
 To see a certain interlude, repairs,
 Through a great prease, up a dark pair of stairs.
 Her page did bear a torch that burned but dimly.
 Two cozening mates, seeing her decked so trimly,
 Did place themselves upon the stairs to watch her,
 And thus they laid their plot to cunning-catch her:
 One should as it were by chance strike out the light;
 When th' other that should stand beneath her, might,
 Attempt, (which modesty to suffer loathes)
 Rudely to thrust his hands under her clothes;
 That while her hands repelled such gross disorders
 His mate might quickly slip away the borders.
 Now though this act to her was most displeasent,
 Yet being wife (as women's wits are present:)
 Straight on her borders both her hands she cast,
 And with all her force she held them fast.
 Villains, she cried, you would my borders have:
 But I'll save them, th'other it self can save:
 Thus, while the page had got more store of light,
 The cozening mates, for fear slipped out of sight.
 Thus her good wit, their cunning over-matched.
 Were not these conycatchers conycatched?*

De heer John Harrington, een Engels ridder, vertelt van een adellijke dame die zeer kostbaar gekleed een toneelstuk wilde gaan zien. Zij baande zich een weg door een grote menigte mensen en omdat ze over een duistere trap moest ging een page

haar voor met een brandende fakkel. Twee gauwdieven die zagen dat zij een juweel op de borst droeg dat wel duizend kronen waard was, stonden onmiddellijk in vuur en vlam van verlangen naar zo een mooie buit en bedachten een list om zich er meester van te maken. Een van de twee zou zogenaamd per ongeluk tegen de fakkel oplopen en deze doven, terwijl de ander lager op de trap zijn handen ruwweg onder haar rokken zou steken. Dan moest zij wel al haar krachten verzamelen om die brutaliteit af te weren en kon zijn maat intussen de juwelen wegsnaaien. Nu dan, hoewel die vuige aanslag de kuise dame ten hoogste mishaagde, was ze toch zo slim en gewiekst (zoals vrouwen in noodsituaties, zegt onze ridder, heel kalmpjes kunnen) om direct met beide handen haar edelstenen te grijpen en uit alle macht vast te houden, onderwijl schreeuwend: schurken die jullie zijn, jullie hebben het op mijn juwelen gemunt, maar ik zal ze redden; dat andere kan zichzelf wel redden! Meteen kwam haar page met de weer aangestoken fakkel aangerend en dropen beide rabauwen angstig af. Hun kwade opzet was mislukt door de buitengewone slimheid van mevrouw. Wat dunkt u, lezer, waren deze twee gauwdieven niet aardig gegauwdiefd? Ik zou zeggen van wel. Om zulke ongemakken te voorkomen doen de *calçons* of broekjes die onze jongedames gebruiken geen slechte dienst. Ongetwijfeld beveiligen zij hen tegen wellustige snuiters en geile stekelbaarsjes die, mochten ze het voorbeeld van de gauwdieven willen navolgen, niet makkelijk hun blote vlees zouden kunnen aanraken. Deze onderbroekjes zijn bovendien ook geschikt om de jongedames pronter en netter te houden, omdat ze hen tegen stof en tegen koude beschermen. Ook verhinderen ze dat vrouwen die van paarden, wagens of anderszins vallen, tonen *wat voor mannenogen verborgen moet blijven*, om Euripides aan te halen waar hij spreekt over de eerbaarheid van Polixena, die zij zelfs nog behoedde op het moment dat zij dodelijk gewond ter aarde viel.

Hoofdstuk 4

Van krabben, duivelsbrood en dwergen. Scherpzinnig antwoord. Waarom van belangrijke personen meestal alleen het hoofd geschilderd wordt. Aardige spreuk over het onderscheid in gezichten. Geestige kwinkslag tegen de duivel. Het verschil tussen gezichten bewijst dat er een God bestaat. Pietro Aretino's grafschrift. Prachtige vergelijking tegen de atheïsten. Voortreffelijke tekst van Cicero.

Een buik is zijn hele lichaam, wordt bij Plutarchus van de krab gezegd. Over het duivelsbrood leest men er dat zijn hele lijf een hoofd is. Constantijn Huygens, heer van Zuilichem, vergelijkt in zijn boek *Zedeprinten* dwergen met deze plant omdat zij meestal zo'n groot hoofd hebben dat de rest daardoor nauwelijks gezien wordt. *Ut membri unius,* zegt Petronius in *Satyricon*, *totus homo quasi lacinia videatur. De mens in zijn geheel ziet eruit als een aanhangsel bij één lid.* Als de grootste hoofden de meeste wijsheid bevatten, moeten die kwartmensjes goed voorzien zijn. Toch kan men zich afvragen of het zo is, *nam omne majus continet minus, want het kleine wordt altijd door het grote omvat* leert ons een stelling uit de filosofie die we hier voor de grap zouden kunnen debiteren. Maar we gaan er niet over twisten, heus, dwergen hebben soms een goed functionerend stel hersens. Dat valt te bewijzen met verstandige antwoorden die zij gaven bij onvoorziene gebeurtenissen. Ik ken er een aantal verhalen over maar vertel u graag dit ene. Een ridder beloofde een edelman dat hij hem een dwergje zou tonen van ongeëvenaarde kleinheid en bracht hem naar het vertrek waar deze reuzenduim vertoefde. Toen de edelman zag dat de dwerg bijna geheel hoofd was, wilde hij een geintje met hem uithalen. *Mijnheer,* zei hij daarom tegen de ridder, *het hoofd zie ik wel, maar de hele dwerg nog niet. Dan ziet u mij helemaal,* antwoordde

het kwartpersoontje, *want het hoofd is de hele mens*. Op de keper beschouwd was dat heel goed gesproken. Dit criterium is de basis voor de wetten die gebieden dat gedochten in leven moeten worden gehouden als ze met een menselijk hoofd geboren worden. Anders worden ze bij de geboorte gesmoord, ook al lijken ze voor het overige menselijk.

Men kent de mens aan het aangezicht, zegt de Heilige Schrift, en Aristoteles legt uit waarom van beroemde mensen gewoonlijk alleen het portret wordt geschilderd, zoals op medaillons: *het geschiedt*, zegt hij, *omdat het hoofd toont wie wij zijn*. De heilige Paulus was tamelijk onrustig bij afwezigheid van zijn beste vrienden omdat, zo vertelt hij ons, hij ernaar verlangde hun gezicht te zien. En het is zeker niet zonder goede reden dat wij het gezicht van onze beminden wensen te zien, omdat de ziel zich daarin toont in al haar facetten. De profeet David zegt dat God ons een straal van de glans van Zijn aangezicht heeft ingeprent, en hij doelt daarmee op de ziel die is geschapen naar het beeld van God. Maar als het gezicht de spiegel is en het beeld van de ziel, dan kunnen we zeggen dat het ook in zekere zin een afstraling is van Gods uitmuntendheid, die binnen zijn enkelvoudige eenheid de veelheid van alle schepselen bevat. Want daardoor komt het dat onze gezichten in hun algemene vorm gelijk zijn, terwijl ze in de afzonderlijke trekken verschillen. Men vindt geen gebeurtenis die precies eender verloopt als een andere, en even zelden een die er volledig van verschilt. Zo gaat het hier ook. Wat een geestig samenspel! wat een scherpzinnige menging van de natuur! Als onze gezichten niet gelijk waren, dan konden we geen onderscheid maken tussen mensen en beesten. En als ze niet verschillend waren, dan konden we de ene mens niet onderscheiden van de ander. Werkelijk, Gods werken zijn groot, uitgelezen en wonderbaarlijk, maar de variatie in gezichten frappeert bovenal.

Hier moet ik denken aan een aardige kwinkslag die te lezen is in het leven der kerkvaders. Een godzalig man, staat er geschre-

ven, was vaak het mikpunt van de duivel. Toen de duivel hem eens langdurig in verzoeking bracht, kwam hij met drie vragen aangestoven. Vraag één was, waarin de aarde verheven zou zijn boven de hemel? De oude man antwoordde dat het lichaam van Christus, dat tot de aarde behoorde sinds Zijn menszijn, boven alle hemelen was verheven, In welk kleine plekje, vroeg de duivel vervolgens, heeft God het grootste wonder tentoongespreid? Hierop kreeg hij als antwoord: in het aangezicht, aangezien er tussen zoveel miljoenen mensen geen twee gevonden worden die gelijk zijn. Het derde probleem dat Satan hem te raden gaf, was dit: hoe ver, vroeg hij, is de aarde van de hemel? Hier kon de vader zich niet langer inhouden, maar trots en boos tegelijk barstte hij uit: dat kan jij beter weten dan ik, want toen je van boven naar omlaag werd verstoten, heb je de maat kunnen nemen. Hierop verdween de nikker, zoals altijd een wolk van stank achterlatend.

Om punt twee in deze vertelling gaat het ons. Er zijn geen twee gezichten te vinden die in alle trekken pertinent gelijk zijn. Het kan voorkomen dat we ons vergissen en vanwege de grote gelijkenis twee gezichten door elkaar halen, maar alleen wanneer zij niet bij elkaar zijn, In tegenwoordigheid van beide zien we verschil genoeg, al zouden we het niet kunnen omschrijven. Het onderscheid tussen gezichten gebruiken de godgeleerden tegen de atheïsten als bewijs dat er een God bestaat. De vele talen waarover men in Genesis 11 leest, waren een zware straf voor de wereld, want daardoor kon de ene mens de ander niet meer verstaan. Maar dit verschil in uiterlijk is een bijzondere zegening voor het heelal, want zonder dat kon het menselijk geslacht niet in stand blijven. De man zou geen verschil zien tussen zijn en andermans vrouw; de vader zou zijn kinderen niet kennen uit die van een ander, en de misdadiger die niet op heterdaad betrapt werd en gevangen genomen, zou weinig reden hebben om bang te zijn. De heilige Augustinus noemt in hoofdstuk acht van zijn boek tegen de heidenen de

variatie in gezichten een groot wonder. Mensen zijn dikwijls van elkaar te onderscheiden door bepaalde kenmerken, joden bij voorbeeld die te midden van christenen leven vallen duidelijk op, maar dat zijn kenmerken die kunnen veranderen en ophouden. Ook in taalgebruik en uitspraak kunnen mensen verschillen, sommige joden zeiden bij voorbeeld *Sjibboleth*, andere daarentegen *Sibboleth*, zoals in Richteren 12 te lezen staat. Op die manier werd de heilige Petrus herkend als een Galileeër: *Want*, zeiden zij, *uw spraak verraad u*. Dit zijn allemaal verschillen die ongedaan gemaakt kunnen worden en uitgewist, maar met het verschil in uiterlijk kan dat niet.

Zo'n diep wonderwerk betekent kennelijk dat er een God is, want dat verschil wordt veroorzaakt door de natuur, of het ontstaat door toeval, of door God; een vierde mogelijkheid is er niet. Maar natuurlijk is het niet, de natuur probeert altijd alles gelijk te maken, zie bij voorbeeld een schoof tarwe, waarin de korrels gelijk zijn. Ook het toeval speelt geen rol; wie dobbelstenen gooit en elke keer een speciaal getal wenst, die zal toch dikwijls hetzelfde krijgen. Blijft over dat het van God alleen komt, die de mensheid met verschillende gezichten heeft gezegend tot behoud van de samenleving. Merk eens, lieve lezer, hoe men deze pijl kan aanleggen om atheïsten te wijzen op hun buitensporige dwaling. Ik geloof niet dat God ooit wonderen heeft verricht om dat soort mensen te overtuigen, simpelweg omdat zijn dagelijks werk al overtuigend genoeg is. Melanchton noemt hun kwaal *venenatam Melancholiam*, een giftige zwartgalligheid. De gelovigen mogen bidden en zich zorgen maken, wat hun aangaat, zij vragen naar God noch duivel, maar met de Cyclops van Euripides

*Haud ulla numina pavescunt caelitum,
Sed victimas uni deorum maximo
Vetri offerunt, deos ignorant caeteros.*

*Vrezen zij geen enkele god in de hemel,
Maar brengen zij offers aan de enige grootste der goden,
Hun buik, de andere goden kennen zij niet.*

Zij redeneren met Ovidius:

*Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare deos.
Wanneer het kwade lot het goede wegvaagt - vergeef de spreker -,
Dan moet ik wel geloven dat er geen goden bestaan.*

In natuur en de fortuin willen ze geloven, maar niet in God. Hoewel, zonder dat ze het weten doen ze het toch, want zoals Scaliger zegt, natuur is Gods gewone macht, of zoals Calvijn schrijft, natuur is Gods ordening (en zo mogen ongewone dingen onnatuurlijk genoemd worden), en fortuin is Zijn heimelijke wil (en zo noemt men gebeurtenissen die we niet bedoeld of verwacht hadden). Juvenalis zegt in Satire 13 over zulke kwanten:

*Sunt qui in fortunae iam casibus omnia ponunt,
Et mundum credunt nullo rectore moveri
Fortuna volvente vices.*

*Sommigen stellen alles op rekening van de grillen van de Fortuin,
En geloven dat de wereld zonder bestuurder beweegt,
Dat de Fortuin de veranderingen teweegbrengt.*

Elders bespreek ik dit uitvoerig, daarom hier niet meer. Dat soort mensen gelooft dat de werken van Aristoteles echter zijn en meer gezag hebben dan de Heilige Schrift, dat de brieven van Seneca even canoniek zijn als die van de heilige Paulus, naar hun mening doen de liedjes van Anacreon niet onder voor

de psalmen van de profeet David, en het handboekje van Epictetus vinden ze beter dan de spreken van Salomo. Er zijn mensen die de heilige Job, om vers negen van hoofdstuk zes, tot goddeloze hebben willen bestempelen maar hun woorden zijn zo vals als het Evangelie waar is. Pineda weerlegt die booswichten met een overvloed van argumenten. Caesar Vanninus die te Toulouse in Frankrijk verbrand is en Pietro Aretino hebben onder anderen die verderfelijke leer openlijk beleden. De laatste van deze twee fijne puisten is vereerd met een zeer toepasselijk grafschrift. Omdat er onder ons niet veel zijn die de Italiaanse taal waarin het geschreven is kennen, zal ik het hier in het Frans vertalen, wat bijna iedereen begrijpt:

*l'Aretin repose en ce lieu,
Qui de tout médit, fors de Dieu:
Car l'Aretin ne médisait
Que de cela qu'il connaissait:
Dieu ne connaissant en nul point,
l'Aretin n'en médisait point.*

*Hier rust Aretino,
Die van alles kwaad sprak, behalve van God:
Want Aretino sprak slechts kwaad
Van wat hij kende:
Van God die hij geheel niet kende,
Sprak Aretino geheel geen kwaad.*

Toch heeft het deze lasteraars niet aan leiders ontbroken. Keizer Frederik, vertelt Matthaeus Paris, zou gezegd hebben, *tres praestigiatores, Moses, Christus et Mahometus, uti mundo dominarentur, totum populum sibi contemporaneum seduxisse.* Dat drie bedriegers, Mozes, Christus en Mohammed, om over de wereld te heersen al hun tijdgenoten in vervoering hebben gebracht. Landgraaf Hendrik van Hessen hoorde hem dit beweren: *Si princi-*

pes imperii institutioni meae adhaerent, ego multo meliorem modum credendi et vivendi ordinarem. Als de rijksvorsten mijn staatsregels aanhingen, dan zo4 ik ze een veel betere manier van geloven en leven opleggen.

Om te zeggen waar het op staat, wie de Godheid verloochent ontnemt het menselijk geslacht alle adel. Want in ons lichaam zijn wij mensen zonder meer verwant aan de beesten, en als we in onze ziel geen gelijkenis vertonen met de onsterfelijke God, dan is de mens ontegenzegglijk een miezerig, meelijwekkend en laag schepsel. Zulke mensen vernietigen ook elke vorm van zieleadel en verhinderen de verheffing van de menselijke natuur boven zichzelf. Francis Bacon, baron van Verulam, laat ons dat zien aan de hand van zijn Engelse honden die als ze tegen beren moeten vechten, ongelooflijk veel snelheid en moed demonstreren wanneer ze worden bijgestaan door hun meester (die voor hen een soort God is of een betere natuur), terwijl die beesten nog geen kwart daarvan zouden opbrengen als ze geen vertrouwen konden stellen in een betere natuur dan de hunne. Met de mens gaat het precies zo: als hij zich verlaat op de Goddelijke voorzienigheid en genade, dan krijgt hij vast en zeker een moedig vertrouwen en een kalme rust, welke zijn natuur uit zichzelf nooit zou hebben opgebracht. Daarom, het atheïsme is dan wel in alle opzichten vervloekt, maar vooral omdat het de menselijke natuur berooft van middelen waarmee ze zich zou kunnen verheffen boven de menselijke zwakheid. Dat gebeurt niet alleen bij personen afzonderlijk, maar ook bij complete volkeren. Aan de grootsheid van Rome heeft geen land ter wereld ooit kunnen tippen en hoor wat Cicero ervan zegt. *We mogen onszelf op de borst kloppen zoveel we willen, Senatoren, maar toch overtreffen we de Spanjaarden niet in aantal, de Galliërs niet in kracht, de Carthagers niet in slimheid, de Grieken niet in de kunsten, en ten slotte niet eens de bewoners van Italië zelf en van Latium in dat aangeboren en van huis uit meegekregen gevoel voor dit volk en dit land. Maar in vroomheid en*

godsdiens, en in die ene wijsheid dat we ingezien hebben dat alles geleid en bestuurd wordt door de wil van de onsterfelijke goden, daarin hebben wij alle volken en naties overwonnen. Ik ben blij dat ik klaar met schrijven ben, want men roept mij net aan tafel.

Hoofdstuk 5

Uitgelezen Duits spreekwoord. Of schilders geen mooiere beelden kunnen maken dan de natuur. Foute aanpak van Apelles. Ongewoon geluk van Protogenes. Koningen lieten vroeger het schilderij van een mooie vrouw rondzenden in de hoop iemand te vinden die met het model van hun weelderige lusten overeenkwam. Gedichtje op een mooi meisje. Aardige passage van Suetonius en Tasso om te bewijzen dat elk argument zijn tegenargument heeft. Dat het geen liefde is, wanneer men een mooie vrouw bemint. Verzen van Henricus Stephanus die daarop slaan. Hoewel Oostindische vrouwen de eerbaarheid zeer toegeedaan zijn, laten zij zich gebruiken door wie er een olifant voor wil geven. Kluchtig verhaal van Aeneas Sylvius. Van schoonheid en lelijkheid. Dan zijn de jongetjes het mooist, wanneer zij het meest lijken op de meisjes. Overaardig punt dichtje. Bevallige spreuken, die van pas kunnen komen bij een huwelijk.

Ik kom ergens vandaan waar ik het schilderij van een vrouw heb gezien dat veel te mooi was om waarheidsgetrouw te zijn. De gedachten die bij het kijken ernaar in mij opkwamen zal ik precies zoals ze me voor de geest komen, zonder ze te ordenen, op papier gooien.

*Lumina sint Melitae Iunonia, dextra Minervae,
Mamillae Veneris, sura maris Dominae:*

Dat betekent, een jongedame mag de wenkbrauwen van Juno hebben, de ogen van Venus, de handen van Minerva en de voeten van Thetis, maar toch zal zij het bij dat beeld niet halen. Wil je liever het Duitse spreekwoord? Zij mag het hoofd van Praag hebben, de borsten uit Oostenrijk, de buik uit Frankrijk, de rug uit Brabant, de handen uit Engeland, de voeten van de

Rijnstroom en de dijen uit Zwitserland, maar met al deze volmaaktheden komt zij er bij het schilderij waar ik van sprak niet eens aan te pas. Daarom dacht ik onmiddellijk, dit is geen schilderij van een werkelijk bestaande jongedame, hier heeft een vaardig penseel in een lustige luim de Ideeën van de schoonheid nagebootst zonder ze te zien. Apelles dacht het anders te klaren, want toen hij het plan opvatte een volmaakte schoonheid uit te beelden, koos hij van verschillende vrouwen het beste deel. Zulke taferelen kunnen, lijkt mij, nauwelijks iemand behagen behalve degene die ze gemaakt heeft.

Niet dat ik denk dat een schilder ons geen mooiere afbeeldingen kan schenken dan ooit uit handen van de natuur zijn gekomen (op het tegendeel heb ik al gewezen), maar daarvoor heeft hij een tikje geluk en een beetje toeval nodig (zoals de zangvirtuozen hun stem komt aanwaaien) en geenszins de regels van de kunst. Men zegt dat het eerste wat vrouwen te binnen schiet ook het verstandigste is, omdat de hemel alleen hun dat heeft ingegeven zonder hun toedoen. Zo zien we dikwijls het willekeurige toeval een zaak zo gunstig ten einde brengen, dat zelfs wie zich hardnekkig en ijverig tot het uiterste zou inspannen, het zo goed niet had gekund. Bij Antonio Perez is hier een prachtig verhaal over, de moeite waard om na te kijken. En over Protogenes wordt verteld dat hij met veel plezier een hond had geschilderd tot in de details. Maar toen het hem niet lukte het schuim en snot naar zijn zin te krijgen, sprong hij woedend op, greep zijn spons die besmeurd was met verf in allerlei tinten en smeed die de hond naar zijn kop om alles uit te wissen: fortuin bestierde de gooi zo gelukkig dat de bekladde spons de hond aan de muil raakte en aldaar volmaakt voor elkaar kreeg wat de kunst niet gelukt was. Op zo'n manier zou iemand het moeten aanpakken om natuur naar de kroon te steken; want wenst hij zich stipt aan de regels van de kunst te houden, dan zal de teleurstelling dat het mislukt is de enige vrucht zijn van zijn angstvallige vlijt. Waaruit volgt dat de

aanpak van Apelles ongerijmd moet schijnen. Ook geloof ik niet dat die oude meesters van wie Claudianus spreekt in zijn gedicht bij het huwelijk van keizer Honorius, Apelles navolgden.

*Non ego luxuriam regum, moremque secutus
Quaesivi vultum tabulis, ut nuntia formae
Lena per innumeros iret pictura penates.
Nec variis dubium thalamis lecturus amorem,
Ardua commisi falsae connubia cerae.*

*Ik heb niet het voorbeeld gevolgd van decadente
Prinsen, die een schilderij langs talrijke huizen zenden
Opdat de afbeelding als een koppelaar het gezochte gelaat toont.
En de moeilijke taak van het sluiten van een huwelijk
Heb ik niet aan een onwaardig wastafeltje opgedragen,
Mijn liefde her en der in de slaapkamers zoekend.*

Sommige koningen, vertelt hij ons, hadden de gewoonte om de afbeelding van een vrouwenfiguur die ze hadden laten schilderen door knappe meesters, rond te sturen tot in alle uithoeken van hun rijk om te zien of misschien ergens een maagd gevonden werd die overeenkwam met het model voor de weelderige lusten waarvan zij bezeten waren. Men kan zich indenken dat de meest aanvallige trekken van de wereld hadden gediend als inspiratiebron voor die beelden. Zo ging het ook met het schilderij dat mij hierop gebracht heeft. Het plezier dat het kijken ernaar mij verschaftte verdreef de fluimige traagheid van mijn hersens zodat mij dit rijmpje ontviel:

Afbeelding van een schoon Juffertje.

*Hoogstatelijke kunst, Gods heerlijkste schenkage,
Door wie vereeuwigd wordt zodanig personage,*

*Die anders dood was, wis,
 Voor d' ogen niet alleen, maar ook voor d' heugenis;
 Met wat een zoet geweld vermeestert gij mijn zinnen!
 Door dit uitheems vertoon van 't puikje der Godinnen?
 Ik durf ze raken nauw,
 Opdat haar poes'le vlees, geen kneep en krijg', of krauw:
 Want zij is niet gemaald, z' is levend en waarachtig,
 Zij weet geluid te slaan dat ieders ziel bemachtig':
 En schoon zij nu niets zeit,
 Laat iemand spreken eerst, zo doet zij hem bescheid.*

De zevende regel van dit madrigaal komt overeen met wat Ovidius in boek tien van de *Metamorphoses* zegt over Pygmalion, die de ivoren maagd die hij gecreëerd heeft heel omzichtig behandelt:

*Et credit tactis digitos insidere membris;
 Et metuit pressos veniat ne livor in artus.*

*En hij denkt dat zijn vingers verdwijnen waar hij haar aanraakt;
 En hij is bang voor blauwe plekken onder de druk van zijn handen.*

Gekscherend vroeg ik of iemand niet verliefd zou worden op zo'n beeld? Dat moest wel een onedele liefde zijn, meende een jongedame, waar ik het niet mee eens was. Want, zei ik, wie een voorwerp bemint dat hem met weermin kan belonen, die bemint niet het voorwerp, maar zichzelf. Echte liefde was pas, vond ik, liefde die niet gepaard gaat met belang of eigenbelang. Zie daar, hoe waar het Italiaanse spreekwoord is *Ogni medaglia ha il suo reverso. Elk rechtertje heeft zijn linkertje*. Zeker, er bestaat geen argument dat geen tegenargument heeft, als wij het maar weten om te keren. Suetonius zegt in zijn levensbeschrijving van keizer Germanicus dat hij dikke, gezwollen benen had; hij dacht dat dit kwam doordat de vorst voortdu-

rend te paard zat. Torquato Tasso daarentegen, de schrijver van het *Verloste Jeruzalem*, vertelt ons in zijn vergelijking van Frankrijk met Italië, hoe hij waargenomen heeft dat de Franse edellieden dunnere benen hebben dan de Italiaanse, en hij geeft er dezelfde verklaring voor, namelijk, dat zij voortdurend te paard zitten. Een vrijgezel werd gevraagd waarom hij geen vrouw nam? Neem ik een mooie vrouw, was zijn antwoord, dan zal ik haar delen met anderen; en neem ik een lelijke, dan zal ze mij een straf zijn. Neem je een mooie vrouw, sprak zijn vriend, dan zal zij je geen straf zijn, maar neem je daarentegen een lelijke, dan zal je haar niet delen met anderen. Maar genoeg hierover. Tussen twee haakjes, er bestaat een Grieks epigram, dat wel enige betrekking heeft op wat ik zei over de liefde. Daarin wordt ons voorgehouden, dat het beminnen van een mooie vrouw strikt genomen geen liefde mag heten. Want als het iemand om de schoonheid te doen is, dan mag gezegd worden dat hij een genegenheid voor haar voelt die iedereen die haar zag haar evenzeer zou toedragen. De vertaling van het bewuste puntdicht, die dacht ik door *Henricus Stephanus* gemaakt is, zal ik hier opschrijven. Zo luidt het:

*Ce n' est amour, aimer la femme belle,
En se laissant conduire par ses yeux:
Car chacun peut aimer la femme telle,
Qui a des yeux de beauté curieux;
Mais s'il advient qu'un à aimer s'addonne
Un laideron, et qu'il en soit épris,
Le nom d'amour il faut bien que l'on donne
A ce qui fait qu'un tel parti ait pris.*

*Een mooie vrouw beminnen is geen liefde,
Zich mee te laten voeren door zijn oog:
Want dat kan iedereen, zo'n vrouw beminnen,
Wanneer je oog voor schoonheid hebt;*

*Maar als iemand zich overgeeft aan liefde
 Voor een lelijkerd, en daar verrukt van is,
 Dan moeten we wel liefde noemen dat,
 Wat ervoor zorgt dat die partij gekozen is.*

Let op vrienden, dit is pas echte liefde, en dat wist ene Jangat heel goed die, toen hij een ander met zijn lelijk wijf op bed bezig zag, verre van in woede te ontbranden, zich terstond op zijn knieën liet neervallen en God dankte omdat er nog zo veel liefde in de wereld was. Hoe geweldig verschillen de mensen in zeden en gewoonten! Hoewel in Oost-Indië de eerbaarheid in groot aanzien staat, zal een getrouwde vrouw aan iemand die haar een olifant aanbiedt, zich zonder er een seconde over na te denken overgeven; en de echtgenoot rekent het een grote eer dat zijn vrouw op zo hoge prijs gesteld is. Hoe anders zijn wij van instelling! Maar voordat het mij ontschiet, wat men over de Litouwse dames van adel vertelt is nog veel vreemder. In het openbaar, en met medeweten van hun man, hebben zij allemaal een paar minnaars, de zogenaamde helpers in het huwelijk. Dit wordt de vrouwen niet tot schande gerekend, maar als een man zich met de een of andere snol inlaat is dat de grootste oneer waar hij mee gebrandmerkt kan worden. Als je dat allemaal overweegt, zou je dan niet bijkans zeggen dat Aristippus geen ongelijk had met zijn opvatting dat eerbaarheid niet gebaseerd is op de natuur maar op de gewoonte. *Honestum non natura sed consuetudine constare.*

Aeneas Sylvius vertelt een kluchtige geschiedenis over die grappige gewoonte. Een hertog reed met een fraaie stoet de Litouwse jonkvrouw die hij tot vrouw had genomen tegemoet. In haar gevolg trof hij een jongeling, erg knap van uiterlijk en geweldig sterk van lijf en leden. Wie hij was, liet hij meteen vragen, want de hertog dacht hem te moeten begroeten als een broer of neef van zijn nieuwbakken echtgenote. Werd geantwoord, dat volgens de zeden en gewoonten in Litouwen de

vrouwen die van adellijke afkomst waren er een, twee of drie bijslapen op na hielden, al naar gelang de rijkdom van hun man, opdat wanneer die in gebreke mocht blijven, de lasten van het huwelijk intussen door die jongheeren werden ondergaan. Welnu, de flinke jongeman was door zijn vrouw tot dat doel meegebracht, opdat wanneer Mijnheer de Hertog door ziekte of om andere redenen niet in staat was zijn plicht te vervullen, Mevrouw intussen door deze stevige knaap gestreeld kon worden. Na deze uitleg wilde de vorst zijn plaatsvervanger in bed met geweld ten prooi aan de honden voorwerpen. Maar door tussenkomst van vrienden liet hij zich nog tot genade bewegen, op voorwaarde dat die hupse Venusruiter op staande voet weerom naar Litouwen zou ophoepelen.

Maar wij zijn afgedwaald van onze mooie en lelijke vrouwen. Daarover terloops nog iets, en dan moet het afgelopen zijn. Wanneer iemand in Italië drie, vier of meer dochters heeft, leert een reiziger ons, worden ze als ze mooi zijn onmiddellijk uitgehuwelijkt. Zo niet dan verandert men hun liefelijke namen van *Lucia*, *Cynthia* of *Camaena* in *Dorothea*, *Ursula* of *Brigitta* en stopt ze daarmee in een klooster. Alsof niemand voor het huwelijk deugt behalve uitgesproken schoonheden. Dit zou met het humeur van de Heer van *Montaigne* wel overeenkomen, zoals ik uit deze woorden van zijn edelheid afleid: *Si l'une ou l'autre des deux beautés devait faillir à une Dame, à répondre en conscience, je quitterai plutôt la spirituelle: elle à son usage en meilleures choses: mais au sujet de l'amour, sujet qui principalement se rapporte à la vue et à l'attouchement, on fait quelque chose sans les grâces de l'esprit, rien sans les grâces corporelles. C'est le vrai avantage de Dames que la beauté: elle est si leur, que la nâtre, quoi qu'elle désire des traits un peu autres, n'est en son point que confuse avec la leur, puerile et imberbe. Als een vrouw een van de twee schoonheden moest missen, dan antwoord ik naar eer en geweten, dat voor mij de geestelijke schoonheid zou mogen afvallen. Die heeft weliswaar zijn nul in hoogstaande za-*

ken, maar in de liefde die zich voornamelijk bepaalt tot zien en aanraken, kan men het stellen zonder geestelijke charmes, maar niet zonder lichamelijke charmes. Schoonheid, zegt de verstandige ridder, is bij uitstek het wezenskenmerk van de vrouwen; zij is haar zo eigen, dat de schoonheid van ons mannen, al verlangt die iets andere trekken, toch alleen maar iets voorstelt wanneer er vrouwelijke trekken in zitten, wanneer zij jeugdig is en baardeloos. Mij dunkt dat in die woorden grote zoetheid steekt. En dit is de oorzaak waarom Glycera, een vermaarde courtesane, bij Athenaeus stelt dat de jongetjes dan pas mooi zijn wanneer zij op de meisjes lijken. *Tum demum formosos esse pueros, cum sint foeminis quam simillimi*. Wat ook dat gouden punt dichtje van Ausonius op een mooi jongetje wil zeggen:

*Dum dubitat natura, marem, faceretne puellam,
Factus es ô pulcher paenè puella puer.*

*Terwijl dat vrouw Natuur vast bezig was met denken,
Hoe zij u best zou schenken
Der schoonheid meeste glans,
Schiep zij, zoet jongetje, een meisje u bijkans.*

Om dit af te ronden, John van Salisbury adviseert mannen te letten op het uiterlijk van hun vrouw, opdat zij ons niet verfoeilijk voorkomt wanneer wij een andere vrouw zien. Beide uitersten, schoonheid en lelijkheid, hebben hun ongemakken. *Pulchra cito adamatur, foeda facile concupiscit*, dat wil zeggen een schone wordt snel bemind en een lelijke ontvlamt licht zelf. Wat te doen? Ennius maant u in zijn tragedie *Menalippa* als een vriend, *sume statam formam, si vis habere incolumen pudicitiam*, ofwel neem er een van de tussensoort, wanneer gij uw eer intact wilt houden. Zij moet niet te mooi of te lelijk zijn. Dit is te prijzen. Anders moet het oordeel in het boek *Policraticus* van Salisbury gelden, *Caeteris paribus, majori miseria deformis ha-*

betur, quam formosa servatur. Als de balans voor het overige in evenwicht is, zegt hij, geeft het meer ellende een lelijke vrouw te houden, dan een schone te bewaren.

Hoofdstuk 6

De oude heidenen geloofden dat men geen tempels mocht bouwen. Kerken zonder dak. Madrigaaltje op het zelfportret van joffer Anna Maria Schuurmans, uit een spiegel. Dat mensen die veel weten gewoonlijk beleefd zijn, botmuilen daarentegen wrevelmoedig. Fraaie vergelijkingen. Zeer aardige puntrede van Jacob de eerste van die naam, koning van Groot-Brittannië. Vrouwen voortreffelijk verdedigd. Of de zielen verschillend van sekse zouden zijn. Spiegels verboden. Geestige kwinkslag. Iets aardigs aangeplakt.

Ik heb een tijdje staan kijken naar de afbeelding van joffer *Anna Maria Schuurmans*. Ik schroom niet te vertellen welke gedachten mij daarop te binnen schoten. Verwonder u niet, snedige lezer, als ik waag een woord of twee tot lof van haar uit te boezemen. Ik weet heel goed dat een belangrijk functionaris, te weten Plinius in zijn *Epistulae*, zegt dat *goede schilders zelden een knap gezichtje afbeelden zonder het enige afbreuk te doen: Pictures pulchram absolutamque faciem raro nisi in peius effingunt*. Dit moet nog veel meer het geval zijn als een knoeier eraan begint! Maar als niemand ten gunste van deze vrouw zou mogen spreken behalve wie zich waardig van die taak wist te kwijten, dan verzeker ik dat zij eerder overleden zou zijn dan volprezen. Omdat zij het bereik van ons verstand te boven gaat, hoeven we het nog niet onbehoorlijk te vinden als iemand iets ter ere van haar wil laten klinken. Wie denkt van wel en alle lofspraak uit wil sluiten omdat die niet toereikend kan zijn voor iemand van zulke klasse, die vervalt ontegenzeggelijk tot de misvatting van de oude heidenen bij wie niet alleen het bouwen van tempels ongebruikelijk was, maar alleen al de gedachte als onwettig gold, zo lezen we bij Hospinianus in zijn boek over *Het ontstaan van tempels*. De reden waarom zij de kerken zo

Zelfportret van Anna Maria Schuurmans op drieëndertigjarige leeftijd, 1640. Rijksprentenkabinet, Amsterdam

platweg afschaften, was misschien dat zij voor de Zon, hun voornaamste god, geen tempel ter wereld ruim en groot genoeg achtten. Vandaar de spreuk van Alexander van Alexandrië: *Mundus universus est templum solis*, dat is: *De hele wereld is een tempel voor de zon*. Bovendien vonden de heidenen het belachelijk en onzinnig om hun zelfbedachte goden, die naar hun idee oneindig groot waren, op te sluiten binnen de omtrek van muren. En daarom werden Terminus en verschillende andere goden naderhand, toen het gebruik van tempels was ingevoerd, vereerd in kerken zonder gewelf, die men *blote-hemel-tempels* noemde. Uit dit alles blijkt zo helder als de dag dat het eerder genoemde inzicht mij niet schroomhartig hoeft te maken.

Om deze reden zal ik mijn gedachten bij het zien van de genoemde afbeelding allerminst loochenen. Want zich bezighouden met de roem die de beste toekomst is zo'n goede zaak, dat zelfs wie daarin door anderen overtroffen worden nog lof verdienen. Ten eerste dan ging ik mij voorstellen hoe onze joffer voor de spiegel zat om zichzelf af te beelden, en hoewel de Muzen mij nooit de minste gunst hebben bewezen, stroomde dit gedicht mijn gemoed binnen als uit een heilige springader:

Joffer Anna Maria Schuurmans bij het tekenen van haar zelfportret uit de spiegel

*Beroemde stichteres van menigvouden wonderen!
 Waarin 't onnodig is het minste te bijzonderen;
 Nu gij u dus beziet
 In 't helle spiegelglas, hoe doet gij 't branden niet?
 Nochtans indien de zon haar tintelrijke stralen,
 Van 's hemels blauw azuur, laat op een spiegel dalen,
 Het kille kristallijn
 Spuwt vuur en vlammen uit, door het middel van die schijn.
 Doch ik weet wat het is; daar gij in and're punten
 De Zonne bent gelijk, zo wilt gij mee uitmunten,*

*Op haar manier, in dit:
Schoon zij het al verwarmt, men zegt, zij heeft geen hitt'.*

Mocht de kloekzinnige joffer haar ogen ooit over deze regels laten gaan en er tekortkomingen in opmerken - bij een produkt van mijn hand kan het haast niet anders - dan hoef ik niet eens moeite te doen om haar daarvoor vergiffenis af te smeken. Het is altijd beter omgaan met verstandige mensen dan met kleingeestige en geestelijk misvormde lieden. Want illustere geesten hebben een beter oog voor het goede, waar het zich ook voordoet, en geven het zijn rechtmatige lof. En valt hun oog op een foutje, dan beschouwen zij dat als de zwarte pleistertjes, *mouches* ofwel vliegjes, waar hoofse joffers zich van bedienen om de natuurlijke blankheid van hun huid meer te doen afsteken. Een mens met zwak verstand daarentegen kan voor niets ter wereld behalve voor zichzelf respect opbrengen. Want zijn bevattelijkheid is zo meelijwekkend bekrompen, en zijn begrip zo erbarmelijk klein, dat hij tot overlopens toe vol is van zichzelf, en niet in staat iets van buitenaf op te nemen. En verre van de gaven die andere personen geschonken zijn te peilen en bewonderen, beticht hij ze van wanstaltigheid en ongerijmdheid, omdat ze hem vreemd zijn en hem boven de pet gaan. Zo ongeveer functioneert een valse spiegel, die zijn aard vermengt met het wezen van de voorwerpen, hoe mooi ze ook zijn mogen, met het gevolg dat hij schijnbeelden weerspiegelt die totaal niet lijken op hun originele gedaante. Omdat deze stelling de absolute waarheid is, zie ik er geen probleem in het volgende gedichtje hierbij te schrijven.

Zelfportret, door joffer Anna Maria Schuurmans van haar spiegelbeeld gemaakt

*Het was nauw in de macht van een der stervelingen,
Met meerder levendheid, uw beeld in 't licht te brengen,*

*Als gij het stelt tentoon,
 Alwaarde flonkerbag van Utrechts wapenkroon.
 Hoe lachte 't lot mij toe, indien ik kon ontvouwen
 De glanzen van verstand, die wij in u beschouwen!
 Maar wat hoeft dat te zijn?
 Uw adellijke pen vermag het met een lijn.
 Dus vragen juweliërs naar generlei metalen,
 Opdat een diamant mag sprankelen en pralen,
 Tot hare meeste lof,
 Maar bezigen daartoe van 't puikjuweel het stof.*

Ziedaar lezer, ik eindig een beetje anders dan ik gedacht had. U merkt hoe ik zeggen wil, dat alleen die luisterrijke bloem van onze tijd zelf in staat is zichzelf op waardige wijze te prijzen. De spijker op de kop, voorwaar, en daarom laat ik alles schieten wat ik erover op papier wilde zetten. Ook begon ik al het gevoel te krijgen dat het mij verging als de kringen of cirkels die over het water golven wanneer een steen in het bekken van een fontein wordt geworpen: omdat de een na de ander veel te dicht op elkaar volgt, kan het in de onderlinge strijd om plaats niet anders of ze wissen elkander uit en doen elkaar teniet. *Facilis inventio, non facilis electio: est enim ex virtutibus istius Dominae larga materia. Het vinden van de stof is makkelijk, maar het maken van een keuze moeilijk: want over de deugden van die vrouw is men niet gauw uitgepraat.* Met het gevolg dat ik helemaal afstap van mijn eerste voornemen en alleen nog maar terloops zeg dat wij onszelf niet meer hoeven vleien met het bekende praatje dat het vrouwvolk niet veel kennis behoort te hebben, dat de schoonheid het enige is waarop een vrouw prat mag gaan, en dat een boek in haar hand even onwelvoeglijk is als een degen. Zij die dit zeggen zitten er zo ver naast dat men ons integendeel de deugden en wetenschappen als allegorische vrouwenfiguren afbeeldt, om geen andere reden dan om te tonen dat zij die sekse van nature eigen zijn. Ik weet heus wel

dat koning Jacobus de Eerste van Groot-Brittannië er anders over dacht. Hij zei dat Heden die een vrouw in de letteren onderwijzen, handelen als degenen die een vos tam maken. Als ze zover gekomen zijn, zal het dier niets anders geleerd hebben dan handiger te stelen en zijn diefstallen slimmer te maskeren. Ik heb van mijn leven dat waandenkbeeld niet kunnen omhelzen, want laat iemand mij een geletterde vrouw aanwijzen die een gemene truc heeft uitgehaald, dan geef ik daartegenover honderden voorbeelden van vrouwen zonder een greintje boekenkennis, die de plichten van een rechtschapen ziel veel deerlijker hebben verwaarloosd.

Als de mannen nu tevreden waren zolang het vrouwelijk geslacht niet de eer werd gegund in belangrijke kwesties, dan was het nog enigszins draaglijk. Maar men gaat verder. Het lijkt bijna een wedstrijd wie de vrouwen het beste zal beschuldigen van een gemeenschappelijke tekortkoming. Hieruit is dat oude Latijnse rijmpje voortgekomen: *Quid levins*, etc. Ik zal het in het Nederlands geven en er een kluchtig antwoord aan toevoegen.

Tegen de vrouwen

*Wat is er, waar de rook in lichtheid voor moet zwichten?
De wind. Wat maakt die af? De snellere bliksemschichten.
En wat gaat hen voorbij? Een vrouw. Overwint haar iets?
Zoek vrij de wereld door; en gij zult vinden niets.*

Voor de vrouwen

*Daar is een grote hoop van ongerijmde beuzelen,
Om daarmee 't goed gerucht der vrouwen te bemeuzelen;
Doch die dal punt dicht schreef van lichtheid, tot haar schand'.
Gevoelde nooit 't gewicht van hare tong en hand.*

Zelfs een in hoge mate gerespecteerd Frans edelman heeft zich niet ontzien deze woorden uit de pen te laten vloeien: *Les perfections des femmes, dit-il, ne valent pas les défauts des hommes; elles n'ont que de faibles vertus, et si la nature leur donne de la beauté, c'est pour farder un ouvrage qu'elle ne peut bien faire. Il semble qu'à dessein de les conserver, elle en ait fait un mal nécessaire, et les ait mis entre les hommes, comme une médecine entre les mains d'un malade, qu'il est obligé de prendre, s'il se veut bien porter. Volmaaktheden van vrouwen, zegt hij, tellen minder dan fouten van mannen; vrouwen hebben alleen maar zwakke deugden en als de natuur hun schoonheid geeft, dient dat slechts om een werk te bewimpelen dat zij niet goed kan afhandelen. Voor het behoud van het menselijk geslacht schijnt de natuur vrouwen als een noodzakelijk kwaad geschapen te hebben: want zij heeft ze tussen de mannen gezet als een drankje in handen van een zieke, dat hij gedwongen wordt te nuttigen wil hij weer in orde zijn.*

Wat moeten we daarvan zeggen? Niets is makkelijker dan de eer van een ander te kwetsen met een kwaadwillende tong of pen. Iemand die maar een beetje meer kan dan lezen, heeft niets anders nodig dan papier en inkt in slapeloze uren. Wat de filosoof zei van een danser, *hoe beter je het doet, hoe erger het is*, dat is hier van toepassing, Terwijl iemand zijn verstand wil bewijzen, verraadt hij zijn gebrek aan oordeel. De mooiklinkende redeneringen, waarvan men zich bij dergelijke gelegenheden bedient, zijn eerlijk gezegd niets anders dan de slijmstrepen die een slang kruipend in het zand heeft getrokken. Zo veel krullen, zo veel zwierige kronkels en omwikkelingen beschrijven wel een lange weg en beslaan wel een grote ruimte, maar ten slotte komt het allemaal uit op de nauwe mond van een hol, dat zit volgepropt met pest en venijn.

Toch vindt men ook filosofen die met dit onderwerp triomfen schijnen te willen vieren. Zij zouden ons graag wijsmaken dat vrouwen niets dan wangeboorten zijn. Natuur, zeggen ze, stelt zich altijd het volmaaktste voor, te weten, een jongetje. Als

iets tegenzit en het lukt niet, dan maakt de natuur bij een tweede poging een meisje, waaruit volgt dat de vrouw niets anders is dan een verminkte en onvolmaakte man. Dromen van hersenloze koppen, het verbaast me dat artsen ze aannemelijk vinden. Want die stelling druist toch in tegen de ervaring en tegen Gods plan. Tegen de ervaring omdat we vaak zien dat de natuur onvolmaakte jongetjes teelt in het moederlichaam, terwijl zij anderzijds stoere en verstandige meisjes vormt. En tegen Gods plan om het menselijk geslacht in stand te houden, waarvoor het vrouwvolk een noodzakelijk vereiste is. De stelregel van zulke mensen is zo vals als het Evangelie waar is. Ja, ik acht het tegenovergestelde veel waarschijnlijker, dat natuur zich vaker een meisje voorstelt dan een jongetje. Omdat het meer in de aard van de natuur ligt dat een man veel vrouwen heeft, wat op veel plaatsen voorkomt, dan (wat nergens gezien wordt) een vrouw veel mannen. Maar het gaat met bewijzen als met geldstukken; honderd zijn er dikwijls niet een waard, en een kan soms op tegen honderd.

Van die soort denk ik u er een te geven. Vraag die lasteraars of zij geloven dat er verschil in kunne bestaat onder de zielen, dat wil zeggen of er mannetjes- en vrouwtjeszielen zijn. *Ja* zullen ze niet zeggen, als ze hun geloof niet willen verloochenen en alle redelijkheid niet van zich af willen schudden. Gregorius Nazianzenus zegt in zijn tweede redevoering, een lofprijzing van zijn overleden zuster Gorgonia: *O vrouwelijke natuur van Gorgonia, die in de gemeenschappelijke strijd om de zaligheid de mannelijke ver te boven ging, hoe tastbaar hebt gij gedemonstreerd dat man en vrouw in het lichaam verschillen en geenszins in de ziel.* Indien de zielen dan aan elkaar gelijk zijn geschapen, waarom gaan die suffice redeneerders er dan verschil tussen fantaseren dat nergens bestaat dan in hun verstuipte hersenen. Hoe is het mogelijk dat ze zeggen dat het lichaam de oorsprong is van het bestaande verschil! Wie weet niet dat de organen, waaruit de goede kwaliteit van de geest voortkomt, bij vrouwen minstens

evenveel plaats innemen als bij mannen? Zien we niet heel wat mannen die zo erbarmelijk weinig oordeel en verstand hebben dat zij, als ze daarvan een ziertje kwijtraakten, maar net genoeg verstand zouden hebben om niet voor beesten door te gaan? Zijn er anderzijds geen joffers die zo bewonderenswaardig uitblinken in allerlei geleerdheid dat het lijkt of zij hun lessen kregen in de school waarin de eerste mens werd onderwezen, en waarin Paulus van de grote krijgsheld die hij was, gevormd werd tot een nog groter leraar?

Stelt u zich maar eens de edele joffer voor die ons op deze gedachtengang heeft gebracht. Wat de dichters over Pallas Athene zeggen is puur fabel en fantasie, maar wie het geluk heeft haar te zien aanschouwt een waarachtige Pallas Athene. Uit hetgeen ik naar voren heb gebracht volgt dan deze onweerlegbare conclusie, dat vrouwen slechts vrouwen zijn naar het lichaam: in het beste deel zijn wij beiden mannen. Ja, als het ons mogelijk was van lichaam te wisselen, zou de ziel van vrouwen net zo mannelijk werken in ons lichaam, als de onze zich vrouwelijk zou gedragen in hun lichaam.

Een vrouw heeft verwonderlijk veel in haar mars, zoals wij duidelijk bewezen hebben, een oprechte en goede vrouw wel te verstaan. Ja, zo veel dat een vrouw met een wijze ziel het beste gezelschap is dat een man kan hebben; want als het anders was, had God hem liever een vriend geschapen dan een vrouw. Maar om mij hier niet dieper in te steken, houd ik er helemaal mee op, en wil ik alleen nog terloops zeggen, hoe blij ik ben dat het gebruik van spiegels bij ons niet is afgeschaft, wat op een zeker concilie geëist werd. Want ten dele door spiegels ben ik geprikkeld tot deze gedachtengang die mij geloof ik veel winst brengt, als zij maar kan dienen voor een klein teken van de grote eerbied die ik deze zo weergaloze joffer toedraag. *Sed cur voluere caperata fronte Catones quidam, speculis uti non licere? quia nempe dictum sit, ne facies tibi imaginem ullam, etc. Maar waarom hebben enkele godgeleerden met gefronst voorhoofd het*

*gebruik van spiegels niet willen toestaan? Omdat er geschreven staat, gij zult u geen beeld of enige gelijkenis maken, enzovoort. Hierop schiet mij iets grappigs te binnen. Ik moet het vertellen. Op de Conferentie van Poissy was er een Roomsgezinde die het gebruik van beelden bepleitte tegen een leraar van de Gereformeerde godsdienst. Toen hij zag dat zijn zaak op omvallen stond, voerde hij ter verdediging de glas-in-loodramen aan uit de kerk van de heilige Benedictus. Die kerk, zei hij, is gebouwd ten tijde van de heilige Dionysius, en omdat in de ramen beelden staan afgebeeld, moeten er ten tijde van de heilige Dionysius beelden geweest zijn. De predikant van de Gereformeerde godsdienst diende hem hierop kort, maar zeer pertinent van repliek: *Mijn vriend, zei hij, uw bewijsvoering is van glas. Welke van deze twee redeneringen de meest ongerijmde en belachelijke is, zou moeilijk vast te stellen zijn. Intussen kan men eraan afzien hoe waar is wat Beza zegt in zijn Inleiding bij het Nieuwe Testament: Vaak hebben synoden onverstandig geoordeeld, en vaak zijn de bisschoppen en leraren die daar bijeenkwamen grote botmuilen geweest. Dat is zeker zo. Alciatus weet ervan te getuigen: Verum est, zegt hij, quod, cum Romae essem, saxeo illi Pasquillo adfixum deprehendi, Het is waar wat ik, toen ik in Rome was, op dat standbeeld van Pasquijn zag staan aangeplakt:**

*Tandem, Maxime Pontifex, galerum
Pasquillo hoc tribuas tuo roganti.
Si sine sensu sum, rude atque marmor:
Complures quoque Episcopos creari
Ipsa me magis saxeos videmus.*

*Eindelijk, Heilige Vader, hebt u uw Pasquijn
Op zijn verzoek een bisschopshoed gegeven.
Ook al heb ik geen geest, en ben ik van ruw marmer:
We zien dat er heel wat tot bisschop gewijd zijn
Die meer van steen zijn dan ikzelf.*

Hoofdstuk 7

Schone oorzaak waarom mensen dromen. Wie van parels droomt staan tranen te wachten. Erg aardig gedichtje om dit te bewijzen. Velerlei zoetigheden over droomuitleggers, hemelkijkers, almanakmakers en meer van die lieden. Een opmerkelijke geschiedenis. Komisch antwoord van een vrouw aan haar man.

Ik heb lang met een pientere jongedame zitten praten over dromen. Misschien zegt iemand dat wij onze tijd verdaan hebben met iets onbenulligs, want wat is ijdelers dan een droom? Ik antwoord dat ook daarin de Goddelijke goedheid zich krachtig manifesteert. Want als slapen goed is, dan is het logische gevolg dat dromen ook goed is. Caelius Rhodiginus geeft een heel plausibele verklaring. *Zoals ons gemoed, zegt hij, overdag met echte beelden wordt bestookt om niet in slaap te vallen, zo wordt het 's nachts in beslag genomen door valse taferelen om ons niet te snel te laten ontwaken, want dromende mensen worden trager wakker.*

De jongedame vertelde me dat ze gedroomd had over parels en nu was ze bang dat haar ongeluk te wachten stond, omdat ze mij ooit had horen zeggen dat parels tranen betekenen. Ik dacht niet dat zij reden tot angst had voor enig onheil. Want al zouden alle schoonheden van haar gelaatstrekken volkomen uitgewist zijn, dan zou ze nog zulke bekoorlijke eigenschappen hebben dat engelen haar zouden beminnen. En alle overige stervelingen zouden, als ze haar al niet aanbaden, haar op zijn minst alle soorten van diepe eerbied betuigen. Overigens had zij het goed onthouden. Voor droomuitleggers betekenen parels niets anders dan tranen. Zij baseren hun voorspellingen op een dubbele grondslag, namelijk op de ervaring en op een zekere mate van analogie in gelijkenis tussen onze dromen en de uitkomst. Ze spreken van ervaring wanneer veel mensen die

hetzelfde droomden, ook dezelfde voor- of tegenspoed meemaakten. De analogie in gelijkenis ontlene ze aan verschillende zaken, zoals we kunnen afleiden uit de dromen die zij als voorbeeld geven. Iemand zag een berg op zijn lichaam vallen, dat voorspelt vernedering, zeggen ze. Want een berg is een groot gevaarte en eervolle functies zijn uitstekende kwaliteiten. Een ander droomde dat hij blind geworden was; dat duidt op het verlies van kinderen, zegt Artemidorus, omdat wij hen even lief hebben als onze oogappels, die het allerdierbaarste zijn. Cardanus zag in zijn droom een ster op zijn huis vallen, die onmiddellijk uitdoofde. Dat betekende, vertelt hij ons, de gunst van een vorst, maar slechts van korte duur. Nu, iedereen weet van de grote gelijkenis tussen tranen en parels, wat genoemde jongedame enigszins beducht maakte. Dichters kunnen daar aardig over schrijven. Hoe zoet klinken bij voorbeeld de verzen van een edelman op de tranen van een dame, die hij met parels vergelijkt? Ik bedoel dit geestige rijmpje:

*L'alta donna e regina
Ch' alberga nel mio cuore
Per gli occhi distillava il suo dolore.
Con diletto mirai
Uscir le perle da suoi chiari rai,
E vidi poi, che da si lucid' acque
Venere bella nacque,
Laquale in un instante
Partori Amore, ed io divenni amante.*

*De voorname dame en koningin
Die haar verblijf houdt in mijn hart
Liet haar verdriet uit haar ogen druppelen.
Met verrukking zag ik
De parels uit haar heldere stralen gaan,
En vervolgens zag ik dat uit zo heldere wateren*

*De schone Venus werd geboren,
Die in een ogenblik
Amor voortbracht, en ik werd tot minnaar.*

Maar zelfs samengesmolten kunnen alle geestigheden die op dit thema ooit uit mensenbrein zijn gepuurd, niet tippen aan de tiende zang uit de bundel verzen van ridder P.C. Hooft. Oh, als mijn welsprekendheid mijn volmaakte eerbied evenaarde voor wat zijn Edelgestrengheid daar zegt over de lauwe traantjes die vrouw Venus in een koel rozeblad opving, tot parels maakte en in goud gevat aan haar oren hing, dan durf ik verzekeren dat de roem van dat wonderschone gedicht al wat er aan voortreffelijks sinds een lange reeks van jaren is verschenen, oneindig ver zou overschetteren.

Zoals ik al zei, droomuitleggers zijn uitermate gespist op deze analogie in gelijkenis, hoewel het niets om het lijf heeft. Het hoofd, leren zij, betekent de koning of de vader van het gezin; het haar duidt op de dakpannen van iemands woning en op de schoonheid; armen betekenen broers, benen knechten, enzovoort. Misschien zien redenaars wel wat in dit soort grappen, omdat zij ze nog aardig kunnen toepassen. Maar filosofen, die met wijd open ogen speuren naar de grote geheimen van de natuur, achten het geen rotte mispel waard, omdat de namen van die lichaamsdelen hun betekenis niet van nature hebben, maar door een bewuste keuze. Want, vraag ik u, waarom zouden de benen, die het hele dier dragen, niet eerder de meester te kennen geven dan de knecht? Waarom verbeeldt het hoofd de koning en waarom het hart niet, dat toch de bron van het leven is? Het hangt allemaal af van wat de mens goeddunkt en komt geenszins voort uit de natuur. Waarom zou iemand die droomt dat hij met blindheid wordt geslagen, de dood van zijn zonen moeten verwachten? Heeft die droom, als een soort pest, de macht zijn kinderen om het leven te brengen, en het vermogen zonder aanraking in te werken op het stoffelijk lichaam van

een ander? Indien de droom dat vermogen heeft, waarom doodt ze dan niet eerst de dromer zelf? Nee, antwoordt men, de droom is niet de oorzaak, maar een teken. Komisch verzinzel en ongehoorde zaak! Uit de voortekenen aan de vader zal iemand de dood van zijn zonen kunnen voorspellen?

Tekenen van de natuur gaan altijd vergezeld van hun oorzaken, ze zijn als het ware de vruchten ervan. Want waarom zegt men dat ochtendrood water voorspelt? Omdat zeker is dat de lucht dan vol dampen is, die tot wolken samengepakt regen veroorzaken. Artsen kunnen uit het gelaat, ogen, pols, water en andere elementen de nadering van de dood voorspellen. Hoezo? Vanwege het feit dat zij het verlies aankondigen van de natuurlijke warmte, en het afnemen van de krachten, waaruit de dood voortkomt. Dromen kunnen wel iets zeggen over de oorzaken waar ze uit ontstaan, maar toekomstige gebeurtenissen waar ze niets mee te maken hebben, bij voorbeeld de dood van een vader, broer of zoon, de ziekte van iemands vrouw, het vinden van een verborgen schat, het krijgen van een belangrijke functie en dergelijke dingen meer, die kunnen zij beslist niet voorspellen.

Dan houden ze ons allerlei gevallen voor, die zijn verlopen volgens de uitleg. Deels verzonnen, zeg ik, en deels waar, maar de keren dat uitleg en uitkomst klopten is dat toeval geweest. Iemand kan nu eenmaal onmogelijk een hele dag schieten zonder een keer het doel te raken, en zo moet degene die voortdurend gist, tussen talloze leugens ook wel eens de waarheid treffen. Zou het niet stukken beter zijn hen, omdat ze het duizend keer mis hebben, nooit te geloven, ook niet die ene keer dat ze het toevallig bij het rechte eind hebben? Beter dan dat wij miljoenen leugens slikken vanwege die keer dat ze toevallig de waarheid spreken. Het is raar, wij hoeven iemand maar op één onwaarheid te betrappen en we zullen hem naderhand in duizend waarheden niet geloven. Gaat het echter om droomuitleggers en hemelkijkers, dan ligt de zaak heel anders. Wat

kan daarvan de oorzaak zijn? Guicciardini zegt er dit over: *Questo procede dal desiderio grande che hanno gli uomini di sapere il futuro, di che non avendo modo altro di avere certezza, credono facilmente, a chi fa la professione di saperlo loro dire, come all' infermo il medico che gli promette la salute. Het komt voort uit de buitengewone behoefte die de mens heeft om de toekomst te kennen. En omdat er geen ander middel is om zekerheid daarover te krijgen, geloven ze licht in degene die er een uitspraak over doet, zoals een ziek mens zich toevertrouwt aan de arts die hem gezondheid belooft.* Zeker, niets ter wereld versterkt het bijgeloof in goede of kwade voorspellingen zo krachtig als een gebeurtenis die met de tekenen overeenkomt. Dan krijg je dat de mensen die erin geloven zich in hun hoofd halen dat het een wetenschap is, die op ervaring stoelt en die men niet kan tegenspreken zonder knibbelzucht.

Een aangenaam verhaal dat een illuster voorbeeld hiervan is geef ik de lezer graag. Een edelman was van jongs af aan een vurig aanhanger van dit gedrochtelijke bijgeloof. Hij hield zich aan bijzondere dagen en voorvallen, omdat hij geloofde dat zijn toekomstige geluk of ongeluk samenhang met wat hij had waargenomen. Dit gebeuzel, dat er bij mensen met geoefend verstand nooit in gaat, redde hem echter het leven bij een gelegenheid die ik nu ga vertellen. Zijn ongeluk, of liever, zijn dartele wellust deed hem vervallen tot liefde voor een getrouwde vrouw. Zij was een doortrapte flikflooster, die uit ongenoegen over haar man met haar ogen op buit uit was en deze prooi strikte. Dit alles speelde zich af op het land, waar zij en haar man zich ophielden. Onze edelman bezocht hem dikwijls, wat als buurman zijn goed recht was, en merkte dat de vrouw geheel en al genegen was tot de indruk die hij op haar wenste te maken. En, om het kort te maken, toen hun zielen het eens waren, werden hun lichamen het ook. Hoe handig zij echter (als alle overspeligen) hun weerzinwekkend gedoe trachtten te verbergen voor de ogen van de man, toch sprong er een vonkje

uit hun vuur, dat alles verried. Zulke hoon wil niemand ter wereld ongewroken laten. Hij wiens bed zo deerlijk geschonden werd, nam het vaste besluit zijn handen in hun beider bloed te wassen. Want bedrogen echtgenoten vinden geen zeep beter dan dat purperrode vocht om vlekken van dien aard te verwijderen. Hij gaat op wacht staan om de boosdoeners op heterdaad te betrappen en hun schande over hen te storten. Hij was erachter gekomen, dat zij elkaar 's avonds of 's nachts voor hun pleziertje dikwijls ontmoetten in een ommuurde hof waar de minnaar met een touwladdertje in wist te komen. Deze kans aangrijpend verschool de echtgenoot zich met een knecht achter een schutting, beiden gewapend met degens en pistolen. Maar terwijl de snoeplustige edelman onderweg was naar het ongelukkige bezoek, deden zich twee of drie tekenen van ramspoed aan hem voor. Een wolf kruiste zijn pad, hij hoorde een raaf krassen en het afgrijselijke gekrijs van een uil. Deze voorboden van tegenspoed beroerden zijn bijgelovige karakter zo hevig dat hij ettelijke malen stilstond om terug te keren. Maar zijn geile lust was nog sterker dan zijn bijgeloof, waardoor hij verblind verder ging, in gezelschap van zijn knecht die altijd zijn paard naar een afgelegen plek leidde, wanneer hij bij het gewillige memmedier vertoefde. Toen hij aan de voet van de muur was gekomen en zijn laddertje had geplant, kwamen hem de ongelukstekenen voor ogen. Zij overmanden zijn gemoed zo geweldig, dat hij zijn knecht als eerste over de muur liet klimmen, getooid met zijn hoed en mantel, met de opdracht om te kijken of de dame al gekomen was. De dienaar voerde het gebod van zijn heer vlot uit en liep naar de vrouw, die met open armen op hem afstoof in de veronderstelling dat het haar snoeper was. Op dat moment kwamen de verscholen mannen aangerend, schoten de pistolen op hen leeg en volvoerden met degens het weinige dat nog nodig was om die twee ellendige schepselen af te maken. De rokkenjager begreep toen hij de pistolen hoorde knallen onmiddellijk dat ze verraden waren, en

zijn hoofd een klein eindje boven de muur uit stekend, zag hij beide lichamen ter aarde gestrekt en de man die zich blij maakte dat hij hem, die nog in leven was, gedood had. De volgende dag werd deze moord bekend, en toen het lichaam van de knecht werd gevonden in plaats van dat van zijn meester, kwam de waarheid zoals wij haar beschreven hebben aan het licht. Waarschijnlijk heeft deze opmerkelijke gebeurtenis zijn bijgeloof krachtig versterkt. En wie weet of hij nadien niet liever al de tien Geboden zou hebben overtreden, dan gezondigd tegen een enkel voorschrift van die bijgelovige hersenschimmen?

Jazeker, het gaat hier net als met de almanakken. Met die ene waarheid die ze eerder bij toeval dan door gedegen kennis spreken, oogsten ze meer aan geloof dan met duizend leugens aan ongeloof. Als een heerser een eind zou willen maken aan deze wanprodukten, hoefde hij alleen maar op het moment dat de almanakken voor het komende jaar gedrukt worden, tegelijkertijd een boekje te laten verschijnen met de miskleunen van het vorige jaar. Want als iedereen daarin bespeurde hoe weinig de almanakmakers in het verleden voorzien hadden, zou men ook hun nieuwe toekomstvisies niet willen geloven. Deze kwestie bespreek ik elders uitvoerig, daarom geef ik hier alleen nog een grappig gedichtje over dromen om te eindigen zoals we begonnen. Ik vertaal dan wel niet alles, maar ik denk niet dat het erg is, want aan dit ene hoofdstuk zullen verstandige lezers meer geschikte stof tot spreken kunnen ontlenuen dan men gewoonlijk in een heleboel andere boeken vindt. Vrienden, goede avond hiermee; voor mij wordt het tijd om te gaan slapen.

*Cis, by that candle, in my sleep, I thought,
One told me of your body you were nought:
Good husband, he that told you, lied, she said,
And swearing laid her hand upon the bread.
Then eat the bread, quoth he, that I may deem
That fancy false, that true to me did seem.*

*Nay Sir, said she, the matter well to handle,
Since you swore first, you first must eat the candle.*

*Cis, ik zweer bij deze kaars dat in mijn droom
Iemand mij zei dat u mij ontrouw was.
Manlief, wie dat vertelde loog, zei zij
En zwoer het door haar hand te leggen op het brood.
Eet dan dat brood op, sprak hij, dan kan ik geloven
Dat het een vals gerucht is wat mij de waarheid leek.
Neen Heer, zei zij, om dit goed af te handelen,
U zwoer het eerst, dus eet u eerst die kaars.*

Hoofdstuk 8

Geestige anekdote. Waarom verstandige ouders soms domme kinderen en domme ouders verstandige kinderen voortbrengen. Boeklui zijn geen doeklui. Een zoet kluchtje. Dat het gelukkige kinderen zijn die meer op hun moeder dan op hun vader lijken, en waarom. Iets leuks over vogeltjes. Aardige kwinkslag van Cato. Tere vrouwtjes zijn geschikter om kinderen te zogen dan stevige vrouwen. Plato's ongelijk duidelijk aangetoond. Waarom de huiszorg aan de vrouwen is toebedeeld. Over manwijven.

Een edelman had een vrouw, gezegend met een voortreffelijk gemeubileerde ziel, die hem twee zoontjes tegelijk baarde. Hoewel tweelingen meestal veel op elkaar lijken, verschilden deze twee frappant. De een had een uitstekend verstand, de ander was er geheel van verstoken; deze was een wonder van opgewektheid, die extreem zwaarmoedig. Ook in lichaamslengte en in al hun doen en laten was eenzelfde ongelijkheid te bespeuren. Een hoveling die het zag maakte de opmerking dat ze niet twee, maar slechts een waren. Gevraagd waarom antwoordde hij gevat: *Omdat de een het lichaam is en de ander de ziel.* Heel raak gezegd, als men het goed begrijpt!

Deze anekdote leek mij goed als voorafje opdat de geest van de lezer, ontvankelijk gemaakt door iets aardigs, des te meer genoegen zou beleven aan wat volgt. Mijn vraag is, hoe komt het dat verstandige ouders soms domme kinderen, en domme ouders verstandige kinderen verwekken? Een vraag die sommigen afdoen met een poëtisch verzinsel dat bij velen in de smaak valt. Mensen met weinig verstand beginnen te goeder trouw aan het Venuswerk, zeggen zij, en zetten al hun geestelijke vermogens in, met het resultaat dat zij verstandige spruiten kweken. Knappe koppen daarentegen dalen af tot dit vermaak om eens iets anders te doen. En omdat hun gedachten er niet

helemaal bij zijn maar inmiddels een hoge vlucht nemen, kan het moeilijk anders of zij krijgen domoren en zwakkelingen. U mag er het uwe van denken.

Een geneesheer verdedigde volgens Galenus de gedachte dat het vocht van de man of van de vrouw, al naar gelang wie de overhand had bij het verwekken, de grondstof voor de vrucht vormde, en dat de rest tot voedsel diende van het wichtje in het lichaam van de moeder. Eieren zijn heel geschikt om deze theorie te bewijzen. Van de twee zaden waaruit zij bestaan komen de kuikens voort uit het ene, en het ander dient tot voedsel. Een schrijver uit de oudheid tekent hierbij uitdrukkelijk aan dat eigeel nagenoeg geen rol speelt in het genereren van de vogel, maar dat de wijze natuur het voornamelijk heeft bestemd tot voedsel van het dier. Zo komt het dat wij nog altijd een flink restant van de dooier zien nadat de kuikens uit de schaal zijn gekropen. Alsof de natuur hen van dit voedsel heeft willen voorzien om het gemis aan wat andere dieren uit het moederlichaam ontvangen te vergoeden. Dit punt zou nog aperter bewezen worden als waar is wat we lezen bij Olaus Magnus, dat apen, honden en beren wel eens vrouwen zwanger hebben gemaakt, waaruit vruchten met menselijke gedaante geboren zouden zijn. Dat zou namelijk betekenen dat het vrouwenzaad dominant was geweest en dat het dierlijk zaad tot voedsel had gediend.

Er waren mensen die deze opvatting aanhingen en onze vraag als volgt beantwoordden: krijgt een verstandig man een domme zoon, dan gebeurt dat omdat het vocht van de moeder heeft gedomineerd, daar het sap van een scherpzinnig man weinig geschikt is voor de voortplanting. En iemand die uit vrouwenzaad gegeneerd is, kan niet bijster slim en bij de pinken zijn omdat de koude en vochtigheid van het vrouwvolk een negatieve invloed hebben op de werking van het verstand. Maar dat geeft slechts antwoord op het eerste deel van onze vraag en maakt het tweede nog problematischer dan het al was.

Want als kinderen van slimme mannen dom zijn omdat zij uit het zaad van de moeder geboren worden (waardoor men dikwijls behalve meisjes ook jongetjes ziet die meer op hun moeder dan op hun vader lijken), dan is het noodzakelijke gevolg dat kinderen van domme vaders altijd dom zijn. Want of het zaad van de man of dat van de vrouw domineert en geen van beide is in staat een scherpzinnig persoon te maken.

Ik zie dan ook geen oplossing tenzij wij het als volgt formuleren: wie altijd maar met de wil van God aan komt zetten is een slecht filosoof, maar wie dat nooit doet is geen goed christen. In deze aangelegenheid zullen we de oorzaak van het probleem daar zoeken en zeggen dat het de wil van zijn Goddelijke Majesteit is, opdat de ouders niet trots worden en hun kinderen niet lui, wat het geval zou zijn wanneer ze goede eigenschappen en kennis zouden erven, maar dat ze beiden proberen door geloften en gebeden God die kwaliteiten af te smeken. Het gebed is Hem zo welgevallig dat Hij zijn uitverkorenen zelfs, om ze sneller daartoe te brengen, dikwijls onderdompelt in de ergste ellende, waaruit Hij ze dan op het meest onverwachte moment verlost met hernieuwde en sterkere zegeningen, opdat men in het ene zijn genade moge zien, en in het andere zijn macht bejubelen. Onze meesterdichter Joost van den Vondel heeft dit zo mooi onder woorden gebracht dat ik niet kan nalaten u zijn verzen te citeren. Zo zingt hij:

*De vader mag somwijl zijn kinderen beproeven,
En weigeren een poos 't geen zij tot nooddrift hoeven,
Maar let eens op het eind: eer dat het wordt te spa,
Daalt hij van boven neer met hemelse gena,
Opdat die met meer smaak in 't uiterst werd genoten.
Zo snoeit de hovenier zijn al te dartele loten,
Opdat de wijngaard zelf met ene milder rank
Hem in de druivesnee voor zijne arbeid dank'.
't Geen nadeel schijnt in 't oog van een beneveld oordeel,*

*Gedijt tot vruchtbaarheid, en wenselijker voordeel;
Dies laat ons, onder 't juk van luttel tegenspoed
Niet morren, om de hoop op een veel groter goed.*

Cardanus schrijft wanneer hij het heeft over wijze mannen in zijn boek over *De menselijke natuur*: *Omdat zij altijd iets belangrijks in gedachten hebben, stijgt bij wijzen het volmaakte deel van het bloed, dat dun en spitsvondig is, naar het hoofd ter versterking van de hersenen. Uit het overige bloed, dat troebel is en verstoken van warmte en geest, wordt het zaad gemaakt dat door zijn gebrekkigheid onvruchtbaar is of malle schepselen maakt.* De voor de hand liggende conclusie uit de woorden van die arts is dat het jongedames afgeraden moet worden om knappe studiehoofden tot man te nemen. Ons bekende spreekwoord schijnt dit ook te willen leren: *Een goed boekman, zegt het, is geen goed doekman.* Wat de advocaat bij Aristaenetus bevestigt; zijn vrouw dreigde hem een paar hoornen op de kop te planten in plaats van een pluim, *omdat hij zijn plicht verwaarloosde wanneer er in bed werk te doen was.* Hoor haar eens tekeergaan: *Als hij doorgaat met het behartigen van andermans zaken en het verwaarlozen van zijn eigen, dan zal een andere pleiter mijn zaak verdedigen.* De manke Vulcanus vreesde een dergelijk heldin-nenstuk en daarom liet hij zijn echtgenote krakende pantoffels dragen. *Opdat zij geen overspel zou plegen, zegt Philostratus, want de sandaal verraadt het schandaal.* Maar wat dunkt u van deze geleerde? Had hij misschien ook een lichte tik van de molen gekregen door zulk ongeluk? Getrouwd met een jonge vrouw was hij niet half zo verzot op haar als op zijn boeken. Op een keer zei zij quasi mallotig: *Lieverd, was ik maar een boek, dan zou je je vast meer met mij bemoeien. Ik zou het ook willen, antwoordde hij, als ik het boek mocht kiezen. En welk boek zou je dan kiezen, vroeg zij? Een almanak, sprak hij, dan kreeg ik elk jaar een nieuwe.*

Maar genoeg gekheid gemaakt, terug naar serieuzer zaken.

Wij spraken zoëven over zonen, die meer op hun moeder dan op hun vader lijken.
Daarover nu iets. Dit punt dicht gaat over zo'n zoon:

*Reddere te toto matrem quid corpore iactas?
Mentiris, patrem parte refers media.
Crede tuis igitur, si non mihi, prolibus, Aule;
Contra te testes non pudet esse tuos?*

*Wat poch je dat je hele lichaam je moeder weerspiegelt?
je liegt, je lijkt op je vader voor de helft.
Aulus, geloof je mij niet, geloof dan maar je kinderen;
Schaam je je niet dat je zaad tegen jou getuigt?*

Ik ben er zeker van dat die kinderen gelukkig zijn, die meer lijken op hun moeder dan op hun vader. Zij leven langer dan anderen, zeggen mensen die het weten kunnen. Dit is prettig om te weten, dus ga ik wat uitvoeriger op de zaak in. Vast staat dat vogels door de bank genomen langer leven dan viervoeters, hoewel zij zich binnen het jaar voortplanten en kleiner van lichaam zijn. Arenden bij voorbeeld, gieren, kiekendieven, pelikanen, raven, kraaien, zwanen, ooievaars, papegaaien enzovoort, leven langer dan paarden, ossen, koeien, schapen, bokken, geiten, honden, katten en meer van zulke. Daar zijn vele en verschillende oorzaken voor. Ik noem slechts twee van de belangrijkste. Met de eerste zit het zo: het hoofd is zonder meer de voornaamste zetel der geesten. Deze geesten verzwakken het lichaam enorm, dat valt niet te ontkennen en al zegt men het meestal van de dierlijke geesten, het geldt voor hen allemaal. Het gevolg is dat zij, naarmate ze groter in aantal zijn of bijtender in scherpte, het leven zeer verkorten. Ik geloof daarom dat de lange leeftijd van vogels vooral zijn verklaring vindt in het feit dat hun hoofden in verhouding tot hun lichamen heel klein zijn, terwijl ook van mensen met grote schedels gezegd

kan worden dat zij niet zo lang leven.

Een andere verklaring, die mij het meest aanstaat, volgt dit patroon: de oorzaak is naar mijn idee dat vogels meer bestaan uit bouwstof van de moeder dan van de vader. En omdat de wijfjes minder vurig zijn dan de mannetjes krijgen zij geesten die, omdat ze minder scherp en minder vinnig zijn, minder voedsel onttrekken aan het lichaam, met het gevolg dat zij langer leven.

Zo gaat het ook bij de mensen, het langst leven zij die het meeste weg hebben van hun moeder en om die reden mag men zulke kinderen gelukkig prijzen. Deze waarheid die ik u als het ware met de wijsvinger heb voorgehouden, staat als een huis. Goede voorbeelden ervan zijn kinderen uit het samengaan van oude mannen en jonge vrouwen, die tot een zeer hoge ouderdom zijn gekomen, op voorwaarde dat hun vaders gezond waren en geen oude rochelpotten. Wie weet bedoelde Cato de Oude zo iets in het beminnelijke antwoord aan zijn zoon? Toen deze zag dat zijn vader op zijn oude dag een jonge vrouw nam, zei hij: *Vader, heb ik uw ongenoegen gewekt dat u een stiefmoeder in huis haalt? Verre van dat zoon*, antwoordde de oude man, *ik beleef zoveel plezier aan jou, dat ik er nog zo een paar wou zien te krijgen.*

Uit alles wat wij opgesomd hebben blijkt overduidelijk hoe verkeerd Plato zat met zijn oordeel dat de kwaliteit van de voortplanting achteruitging en verslechterde omdat het vrouwen niet toegestaan was net als de mannen hun lichaam en geest te oefenen. Dat ligt echt heel anders. Het verschil in robuustheid tussen man en vrouw komt de vrucht zeer ten goede, en tengerere vrouwtjes geven meer melk en zijn veel geschikter om kinderen te zogen, bij de minnen idem dito. Evenmin hebben de vrouwen van Sparta, die nooit voor hun tweeëntwintigste jaar of volgens anderen voor hun vijfentwintigste aan de man kwamen (om die reden werden zij *andromanae* dat is *manwachtenden* genoemd), dapperder of langer levende kin-

deren voortgebracht dan de vrouwen van Rome, Athene of Thebe, waar kinderen met twaalf of veertien jaar huwbaar waren. Als de Spartaanse vrouwen in enig opzicht uitblonken, dan is dat eerder te danken aan hun ongewone matigheid dan toe te schrijven aan hun late huwelijk. Plato blijkt op dit punt weinig gelijk te hebben. Als u het prettig vindt werpen wij hier wat meer licht op. Hij wilde dat vrouwen zich even hard zouden trainen in krijgszaken als de mannen. Want, zei hij, omdat er niet minder maar meer vrouwen zijn dan wij, zou men op die manier de sterkte van de steden vergroten. Bovendien vond hij het een schande dat het vrouwvolk zich minder achtte dan alle overige schepselen. Want zelfs wijfjes van redeloze dieren vechten dapper om zichzelf en hun welpen te beschermen tegen welke vervaarlijke beesten ook, maar alleen de vrouwen waren een weerloze prooi voor wie hen wilden aanvallen en bespringen.

Maar wat zijn eerste punt aangaat, mij dunkt dat men beter maar niet nieuwsgierig kan zijn naar wat vrouwelijke krachten vermogen. Het gevaar daarvan toont Aristoteles aan met het voorbeeld der Spartaanse vrouwen toen de Thebanen de Spartanen aanvielen. Want toen de vrouwen en mannen gezamenlijk een uitval deden raakten zij zo in paniek en verwarring dat ze meer schade aanrichtten binnen hun eigen gelederen dan bij de vijand. En Plato's voorbeeld van de wijfjes bij andere dieren doet niet erg ter zake omdat deze, hun natuurlijke geaardheid volgend, buiten het ter wereld brengen van jongen, niets van doen hebben met die ordening, kunst of oefening die het menselijk geslacht niet kan ontberen. De mens, met zijn natuurlijke begeerte om samen te leven en met de keuzemogelijkheid goed of slecht te leven, heeft zowel in het openbaar als privé te maken met talloze lessen en regels om zijn leven goed in te richten. Regels binnen steden en regels binnenshuis, ze zijn met overleg toebedeeld aan een ieder naar vermogen en geschiktheid. Welnu, omdat vrouwen veel teerder en delicateser

zijn geschapen dan mannen, omdat zij de last van het baren van kinderen moeten verduren en hun eerste opvoeding moeten verzorgen, allemaal zaken die veel tijd en rust vergen, heeft men de vrouwen, om dit alles uit te kunnen voeren, met recht en reden het huis toegewezen. Ook was het billijk dat iemand werd aangewezen om met wijsheid en aandacht te zorgen voor en te waken over wat de mannen met dapperheid hadden verworven. Iemand die hen wanneer ze vermoeid van het werken thuiskwamen, met liefde zou ontvangen, verwelkomen en met heerlijk toebedeide spijzen verkwikken, opdat zij daarna weer des te opgewekter aan het werk zouden tijken. Omdat al deze zaken geregeld moesten worden, en omdat het genoeg werk was voor één persoon in huis, heeft men wijselijk beschikt dat de zwaksten zich hiermee mee bezig zouden houden, terwijl de sterksten zich buiten weerden.

De draad der gedachten die over dit onderwerp in mijn hoofd tolden, is hier plotseling afgesneden door het bezoek waarmee het een deftige ambtsdrager behaagde mij - waar heb ik het aan verdiend - te vereren. Alleen dit dan nog als toegift. Mocht u vermoeid zijn door het langdurig lezen van proza, dan kan dit rijmpje over een jongedame van het soort dat Plato wenste, u weer op adem brengen. Een edelman die uitblonk in vrouwelijke manieren had een zuster van het type dat de Fransen *hommasses* noemen en wij *manwijven*. Zij reed paard, ging om met pistolen en sprong even goed als ieder ander over heg of sloot. Nu dit eigenaardigs onder uw aandacht is gebracht, geef ik u er dit gedichtje op:

*Het kome u niet vreemd te voren;
O! wat is er, zachte Jan,
Ene vrouw in u verloren,
En in uwe Zus een Man!*

Hoofdstuk 9

Kwinkslag om te demonstreren dat mooie dingen maken moeilijk is. Marmeren beeld aardig berispt. Wonderbaarlijk sonnet. Dat de liefde een algemene hartstocht is en hoe edeler iemands gemoed is, hoe eerder hij erdoor getroffen zal worden.

Doorluchtig antwoord op een voortreffelijke vraag. Vreemde geschiedenis van keizer Sigismondus en iets aardigs daarover. Wat de Romeinse jongelingen eertijds deden om hun baarden mooier te laten uitkomen. Fraaie feitjes over de fortuna, wat een woord is zonder betekenis. Over het toeval.

Mooi is moeilijk zegt het Griekse spreekwoord. Michelangelo gaf daar mooi uiting aan. Een chirurgijn of heelmeester op wie hertog Cosimo erg gesteld was, verbaasde zich dat een uitzonderlijk kunstenaar als hij zo weinig beelden gemaakt had.

Michelangelo vroeg de man hoe hij in zijn onderhoud voorzag. Als chirurgijn, antwoordde deze. *U denkt zeker*, vervolgde de beeldhouwer, *dat een standbeeld maken en wat pleisterwerk hetzelfde is*. Deze kwinkslag brengt mij op een charmante kwestie. Mijnheer Balzac... Maar nee, dat verhaal zou te lang duren en mijn hoofd staat er nu niet naar, ik laat het zitten tot een volgende keer om nu nog een anekdote van Michelangelo te vertellen. Op een keer toen hij met hertog Cosimo door Florence wandelde kwamen ze bij de fontein met het beeld van Neptunus. Cosimo vroeg wat hij ervan vond. *God vergeve u*, antwoordde Michelangelo, *dat u zo'n prachtig stuk marmer hebt laten bederven*.

Neem mij niet kwalijk, beleefde lezer, ik wilde u met iets anders amuseren en ik word al weer afgeleid, nu door een klinkdicht van dezelfde kunstenaar dat echt van te grote klasse is om uit te stellen. Raak, dat antwoord van Michelangelo, want een waarachtig beeldhouwer had er een goed kunstwerk van

gemaakt, een gedachte die zijn geniale brein ook tot uitdrukking brengt in het genoemde sonnet. Wie verbaasd is dat een man die zich niet laat voorstaan op geletterdheid en zich grondig verdiept heeft in verschillende kunsttechnieken, in zijn verzen zoveel kennis en zulke hoogstaande gedachten ontvouwt, die weet kennelijk niet dat de schilderkunst en de rijmkunst niet alleen sterk op elkaar lijken, maar weinig minder dan één en hetzelfde zijn. Hier volgt het prachtige sonnet waarvan ik denk dat het wel tegen duizend andere opweegt.

*Non ha l'ottimo Artista alcun concetto,
 Ch'un marmo solo in se non circonscriva
 Col suo soverchio, e solo a quello arriva
 La man che ubbidisce all' intelletto:
 Il mal ch'io fuggo, e'l ben ch'io mi prometto,
 In te, donna leggiadra, altera, e diva,
 Tal si nasconde, e perch'io più non viva,
 Contraria ho l'arte al desiato effetto.
 Amor dunque non ha, ne tua beltate,
 O durezza, o fortuna, o gran disdegno,
 Del mio mal colpa, o mio destino o sorte;
 Se dentro del tuo cor morte e pietate
 Porti in un tempo, e che'l mio basso ingegno
 Non sappia, ardendo, trarne altro che morte.*

*De beste kunstenaar heeft niet één idee
 Dat niet aanwezig is in het brok marmer zelf
 Te midden van wat overbodig is, en dat alleen bereikt
 De hand die luistert naar de geest.
 Het kwade dat ik ontvlucht en het goede waarnaar ik streef
 Houdt zich in u, liefelijke, nobele en goddelijke vrouw,
 Evenzo verborgen, en ten einde mij niet meer te laten leven,
 Werkt mijn kunst mij juist tegen in wat ik begeer.
 Liefde dus niet, uw schoonheid evenmin,*

*Noch hardheid, fortuin, of grote minachting
 Hebben schuld aan mijn ongeluk, of mijn bestemming of lot,
 Dat, wanneer gij dood en liefde in uw hart
 Tegelijk bewaart, mijn povere geest, brandende,
 Niet anders dan de dood eraan weet te ontlokken.*

De liefde, vrienden, is het onderwerp van dit klinkdicht. Voor ik u de betekenis geef wil ik de volgende overweging kwijt. Van al wat is, geweest is en nog komen zal, is, was en zal nooit iets zo algemeen zijn als dat wat liefde heet. Want alles, bezielde en onbezielde, is aan die hartstocht onderworpen. Ja hoe edeler en volmaakter de soort is, hoe meer vonken ervan af zullen spatten. Daarom, zoals bezielde dingen sterker onderhevig zijn aan liefde dan onbezielde, zo zullen binnen de bezielde categorie dieren sterker liefde voelen dan planten, van de dieren hebben mensen er meer weet van dan beesten, en van de mensen wordt iemand er sterker door getroffen naarmate hij volmaakter is. Petrarca leert het ons duidelijk:

*Amor, che solo i cor gentili invesca
 Ne cura di provar sua forza altrove.*

*Amor, die slechts edele harten binnentreedt,
 Hoedt zich ervoor zijn krachten elders te beproeven.*

De zeergeleerde Dante begeert het ook zo:

Amor, ch'al cor gentil ratto s'apprende.

Amor, die schielijk het edele hart zich toeëigent.

Hetzelfde overkomt (ja, veel sterker nog) ook de hemelbewoners, Intelligenties genoemd door de filosofen en Engelen door de theologen. Want hoe volmaakter en edeler een Intelligentie

is, des te volmaakter en edeler liefde zal hij voelen. Ik spreek niet van de hoogste, van Hem die zelfs de heidenen de allerbeste en allergrootste genoemd hebben: want God die oneindig ver boven anderen uitsteekt, heeft ook oneindig meer lief dan anderen. Ja, Hij is een en al liefde en vuur, of wat men zich maar kan voorstellen dat deze twee in gloed nog overtreft. Nu dit zo is mag niemand betwijfelen dat de liefde niet alleen van nature in alle dingen is, maar ook het meest natuurlijke is. Bijgevolg kan iedereen weten dat de liefde niet alleen onschuldig en onschadelijk is, maar ook noodzakelijk goed en voordelig. Nu zal iemand vragen hoe het mogelijk is dat een drift die uit de natuur voortkomt en daarom goed moet zijn, zoveel smarten, rampen, onheilen en ellende meebrengt als aan minnaars gewoonlijk beschoren is?

Dit hoogstaande probleem wordt door Michelangelo in het sonnet beantwoord. Dit is de betekenis. In een stuk marmer gaan in potentie alle mogelijke mooie vormen schuil, dat wil zeggen, wie de kunst volmaakt verstaat haalt ze eruit. Maar als het schort aan techniek en een knoeier bederft het materiaal, wie krijgt dan de schuld? Het marmer of de beeldhouwer? Het marmer zeker niet, want het bezat in potentie zowel de mooie eigenschappen die eraan gegeven moesten worden, als de lelijke die eraan gegeven zijn, zodat alle schuld ongetwijfeld de meester toekomt. Precies zo, zegt onze dichter, staat het met de liefde. In een geliefde, en in een gelaat dat werkelijk mooi is of ons zo voorkomt, bevinden zich potentieel, en zijn eruit te halen door iemand die de kunst beheerst, alle geneugten, vreugden en genoegens die men zich voor kan stellen. Maar wanneer een mens (wat de meeste minnaars overkomt) in plaats van de genoemde heilen er ongeneugten, rampen en misnoemens aan zou onttrekken, hem kunnen we vertellen dat hij geen verstand heeft van de kunst van het liefhebben en dat hij daarom noch de liefde, noch zijn geliefde, noch vrouwe Fortuna de schuld moet geven, maar geheel naar waarheid aan zichzelf.

Let wel, verstandige lezer. Deze superieure geest doet in zijn verlangen om de mensen van het verkeerde op het rechte pad te brengen, niet wat men te allen tijde deed en nog doet: een ander de schuld geven, hetzij om zichzelf vrij te pleiten, of misschien ook omdat men de ware toedracht niet kent. Maar Michelangelo wijt het alleen aan zichzelf. Zoals het een eerlijk mens betaamt wil hij, onder zijn eigen naam en in eigen persoon, anderen leren wie ze de schuld moeten geven van alle rampspoed en ellende die hun in de liefde overkomt. Trouwens, in alle aangelegenheden gaat het als in de liefde. Niemand wil bekennen dat hij het verkeerd doet, maar beschuldigt altijd een ander van zijn eigen fouten. De ongelukkige hoveling verwijt het noodlot iets wat een ander heeft veroorzaakt. Toch kunnen we dat door de vingers zien, want zijn ondergeschikte positie brengt hem tot dat geklaag. Maar wat te zeggen van mensen die heersen over anderen? En die niet alleen de middelen hebben maar ook de verplichting om bewezen diensten te belonen? Toch zetten zij vaak hetzelfde masker op en noemen de erbarmelijke omstandigheden waarin iemand met hun medeweten verkeert pech, terwijl zij maar een passend loon hoeven te geven om zijn lot te verbeteren.

De kroniekschrijver Joannes Cario vertelt hoe een hoveling zich bij keizer Sigismondus beklaagde dat hij voor zijn jarenlange diensten niet het geringste loon ontvangen had. De vorst antwoordde dat de schuld niet bij hem maar bij de Fortuin lag, die de edelman verhinderde te ontvangen wat hij verdiende. Alsof koningen slaven zijn van vrouwe Fortuna en alsof ook edelmoedigheid afhangt van haar die de ouden doof en dwaas noemden. Toen de keizer zijn hoveling vervolgens twee verschillende doosjes liet voorhouden, had hij toen niet met zwier kunnen zeggen: *Ik ben aan het hof gekomen niet om fortuin te dienen maar u, die ik voor een manhaftig vorst hield. God verhoede daarom dat ik afbreuk zou doen aan de schitterende luister van uw goedheid door mijzelf het loon te geven dat ik van uwe Majesteit*

behoor te ontvangen. Als ik het enigszins waardig ben, laat u dan niet door fortuin de eer ontfutselen van een daad die uw Koninklijke Hoogheid toekomt. Maar als er integendeel van mijn kant in het geheel geen verdiensten zijn, laat dan de smart die ik voel de straf voor mijn ongegronde klachten zijn. Toen Sigismondus hem daarop het kistje met goud schonk, de arme hoveling voorhoudend dat het ongeluk hem het kistje met aarde had laten kiezen, had deze toen niet gevat kunnen zeggen: *Nu ziet uwe Majesteit zelf dat niet u afhankelijk is van de fortuin, maar de fortuin van u. Want met een kistje goud maakt u mijn droevig lot helemaal goed.*

De profeet Jesaia beklagt zich (in hoofdstuk 65) over tijdgenoten die een altaar bouwden voor fortuin waarop zij rookoffers brachten. Later zijn die mensen in aantal zo gegroeid dat de wereld ervan wemelde. De blinde heidenen zagen namelijk zoveel vreemde en onverklaarbare verschijnselen dat ze zich inbeeldden dat er een blinde godheid moest bestaan die geluk en ongeluk evenals de dag en de nacht bestierde. De Romeinen, die op wapens alle volkeren overwonnen, stelden zich, om ook in bijgeloof nummer één te zijn, niet tevreden met één fortuin maar smeedden er verschillende, wier goddelijkheid op niets anders gebaseerd was dan op de waanideeën van hersens waar de rede uit verdwenen was. Eén fortuin noemden ze de eerstgeborene, omdat ze die aanzagen voor de oorsprong van alle dingen. De tweede, vol borsten, werd Mammosa genoemd, de gemamde, ten getuige van haar vruchtbaarheid. De derde was de fortuin met de baard, die jongelingen aanbaden om hun baard des te mooier te laten uitkomen, en zo ging het maar door. Zulke duidelijke voorbeelden van bijgelovige grillen kennen wij niet sinds het bloed van Christus de vlekken ervan heeft weggewassen, maar toch is de wereld vol mensen die onze voor- en tegenspoed aan het wispelturige toeval toeschrijven.

Om in dezen verstandig te beslissen: men moet weten dat

fortuin niets anders is dan de mens zelf, die zichzelf soms zonder het te willen de toevallige oorzaak maakt van iets dat hij niet van plan was. Cicero heeft het treffend gezegd: *Ignoratio rerum et causarum fortunae nomen invexit. Onbekendheid met zaken en oorzaken heeft het begrip fortuin geschapen.* Zo is het zeker. Neem de onwetendheid der mensen weg en fortuin zal overal uitgebannen zijn. Een vader laat met opzet iets vallen in zijn tuin om te zien of zijn zoontje, dat hem op de hielen volgt, het teruggeeft, en om te weten of het lieverdje geen neiging tot stelen heeft. De jongen ziet het aan voor een gelukje, de vader lacht erom, hij weet waarom hij het deed. Wat toeval is voor het kind, is toeval voor de vader. Welnu, als het bij mensen zo gaat dat de een zijn lot het gevolg is van de opzet van de ander, zullen wij, die een en al blindheid en onwetendheid zijn, dan vreemd vinden dat wat ons fortuin toelijkt, een beschikking van God is? Het blijkt dus zo klaar als de dag dat fortuin een woord zonder betekenis is, want het is belachelijk te geloven dat in een door God eigenhandig gevestigde orde iets bij toeval zou gebeuren. Ja maar, zal misschien iemand nu zeggen, is dan niets op deze wereld toevallig, gebeurt er niets in het wilde weg, en doet zich niemendal voor onder dit hemelgewelf dat die naam mag hebben?

Aristoteles geeft het juiste antwoord op deze vraag. Wanneer iemand iets doet met een bepaald doel, zegt hij, en het resultaat is anders dan hij beoogde, dan noemt men dat toeval. Bij voorbeeld als iemand zijn akker ploegt om te gaan zaaien en dat hij een grote schat vindt, dat is wat men toevallig noemt. Toch gebeurt zo iets niet uit het niets, wis en waarachtig bestaan er oorzaken, ook al kennen wij ze niet. Inderdaad, als de akkerman zijn land niet omgeploegd had en de gierigaard zijn geld daar niet had verstopt, dan was het nooit gevonden. Het toeval dan is niets anders dan wat gebeurt door het samenvloeien van verschillende oorzaken, die meewerken buiten medeweten van de arbeider. Want zo is het toch? Hij die zijn geld in de aarde

begroef, wilde niet dat het gevonden zou worden; en degene die zijn land ploegde, was er niet op uit zoiets te vinden. Het toeval is dus de werking van twee oorzaken die samenkomen in dezelfde daad, niet willekeurig maar door een heimelijke bestiering van die wijze voorzienigheid, waaruit de schone orde der wijde wereld voortkomt.

Hoofdstuk 10

Mooi verhaal over een hoveling die overweldigd werd door de majesteit van Filips de Tweede. Over het kussen van handen en waarom wij die van hoogstaande personen kussen. Fraais over de waardigheid van handen. Geestig verhaal over Demetrius Cynicus en een dansmeester. Waarom handen niet slijten, terwijl ijzer en staal in het dagelijks gebruik slinken. Wonderbaarlijke vindplaats van Prudentius. Dat de verandering van Lots vrouw in een zoutpilaar deels een wonder was, deels een natuurlijk verschijnsel. Van wateren die in steen veranderen wat erin wordt gegoooid. De natuurlijke verklaring van dat vreemde verschijnsel.

Een adellijk heer, goed bij de pinken, ging eens koning Filips de Tweede van Spanje de hand kussen. Van tevoren had hij goed overdacht wat hij wilde zeggen en hij was er zeker van dat hij er succes mee zou hebben. Want, zei hij, als je de menselijke eigenschappen nauwgezet analyseert, blijken ze voor het grootste deel voor iedereen hetzelfde. En het getuigt van een tekort aan inschattingsvermogen wanneer iemand in tegenwoordigheid van een koning zo beteuterd en uit zijn gewone doen is, vooral als hij weet dat de vorst vriendelijk en spraakzaam is. Maar, verstandige lezer, kijk eens aan hoe het kan gaan. Nogal wat mensen weten in normale omstandigheden wel veel, maar staan in bijzondere situaties met hun mond vol tanden. Een waarheid die onze edelman bevestigt, want in tegenwoordigheid van de koning kon hij nauwelijks een woord uitbrengen. Zodat hij bij het weggaan zei: *Mij overkwam wat mensen overkomt die kijken naar de horizon of de gezichtseinder. Zij denken dat hemel en aarde zich verenigen en elkaar omhelzen, maar aangekomen op de plaats waar die twee in een nevelige mist in elkaar over leken te lopen, merken ze er nog even ver vandaan te zijn.*

Dit aardige verhaal brengt mij op de gedachte dat wij niet

zonder zwaarwegende redenen hooggeplaatste personen de hand kussen en ook elkaar op die manier respect betuigen bij aankomst of vertrek. Handen hebben zo onzegbaar veel majesteit, dat wij zonder hen niet alleen weerloos waren maar ook ongelukkiger dan redeloze dieren. Want hoe moesten we het goddelijk licht van de rede gebruiken, als er geen hulpmiddelen bij waren. Daarom geef ik Anaxagoras groot gelijk die de mens de wijste noemt omdat hij met handen is toegerust. Zoals ik het zie wilde hij daarmee zeggen dat het Goddelijke in ons zonder handen zwak, gebrekkig, ja geheel krachteloos zou zijn. Alles ter wereld is aan ons onderworpen door het bezit van handen. Zijn er moeilijkheden die zij niet wegnemen? Welk geweld overwinnen zij niet en welke onmogelijkheid valt hun bij wijze van spreken niet licht? Bergen maken zij tot dalen, en dalen tot bergen. Hele zeeën leggen zij droog, ze beheersen de elementen en veranderen de wetten van de natuur. Kortom, handen kunnen alles, behalve wat wij niet willen. Ik laat dan nog de majesteit buiten beschouwing die eigen is aan het schrijven, dat ons kennis van ontelbaar veel zaken geeft, dat de daden van de voorouders overlevert aan de nakomelingen, dat niet toestaat dat iets verloren gaat, zodat wij de tijd, die allesvernieler, tegen zijn wil aan ons onderworpen hebben. Kan de licht vergankelijke mens zich iets grootsers voorstellen dan gezegend te zijn met iets waarop de breeknek van alle dingen, de grage dood, geen aanspraak kan maken?

Daar komt bij, niet alleen helpen handen ons bij het spreken zoals de overige ledematen, maar zij lijken zelf enigszins te spreken. Wij eisen met ze, wij beloven, roepen, stemmen toe, dreigen en smeken ermee. Gebarentaal komt in zoveel talen voor die wij niet begrijpen, dat het een taal lijkt die alle volkeren spreken. Een komisch voorval schiet me hier te binnen. Demetrius Cynicus kon niet tegen dans. Hij vond die kunst maar een hinderlijke toevoeging bij viool- en fluitspel, die zelf geen enkele bijdrage leverde, slechts wat zinloze beweging

zonder een ziertje verstand. Toen een dansmeester, zeer vermaard ten tijde van Nero, dit hoorde zei hij, alstublieft, Demetrius, laat het u welgevallen mij eens te zien dansen zonder begeleidend spel of gezang, en lach onze kunst daarna uit als je kunt. Demetrius willigde zijn verzoek in, waarop de meester het overspel van Venus en Mars begon te dansen. Hoe Vulcanus gewaarschuwd door de zon die twee belaagde, hoe zij door de slimheid van de manke smid in het net raakten, hoe de goden erbij stonden te kijken, hoe Venus rood werd van schaamte, de oorlogsgod angstig smeekte, en wat dat verhaal nog meer inhoudt. Hij beeldde dit alles zo kunstig uit, met precies de goede gebaren, bevallig en - wat nog het moeilijkst is - begrijpelijk, dat Demetrius, door plezier overmeesterd luidkeels riep: Ik zie en hoor niet alleen wat u doet, maestro, maar zelfs uw handen lijken mij toe te spreken.

Dit en andere zeldzame voorvallen laat ik varen om de aandacht te vestigen op de bijzondere voorzienigheid van God in ons onderwerp. Ik bedoel dat Zijn Majesteit ons met de handen voedsel tot ons laat nemen en niet wilde dat we het als beesten met de lippen zouden grijpen. Deden we dat wel dan zouden onze lippen vast zo dik worden dat wij geen verstaanbaar geluid meer konden uitbrengen. De ervaring leert ons immers dat mensen met dikke lippen niet duidelijk, maar onverstaanbaar spreken. Niet alleen voeden wij ons met de hand, je kunt het zo raar niet verzinnen of handen knappen het op. En het gekke is dat ze nooit kleiner worden en van geen slijtage weten, terwijl ijzer en staal door geregeld gebruik slinken. Mijn moeder was onlangs bij mij op bezoek en onder andere kregen we het hierover. Zij herinnerde zich een beroemde leermeester die dat een groot wonder vond. Mij dunkt dat we de oorzaak van die bevinding niet in de hoek van de wonderen moeten zoeken, omdat ik een natuurlijke verklaring weet. IJzer en staal verslijten tot niets, omdat alles wat van die materie afgaat er nooit meer aan kan komen. Met handen ligt het anders. Want zij worden be-

schermde tegen slijtage (als zij er al weet van hebben) en hernieuwd door de spijs en drank die wij dagelijks nuttigen en die ons doet groeien, zodat hun volmaakte vorm intact blijft en niet vermindert doordat er dagelijks iets afgaat.

Het verhaal van Prudentius over de vrouw van Lot in zijn boek *Hamartigenia*, dat mag met meer reden een wonder heten. De tekst is te interessant om niet te vertalen in Nederlandse rijmen. Dat zou dunkt mij zo kunnen:

*De vrouw werd met een soort van stenigheid getroffen,
En staat nog op de plaats waar zij was, toen kwam ploffen
Die schrikstraf op haar neer; verschillend niet een zier
Van die ze placht te zijn, eer zij veranderd wier.
Haar lodderlijk gelaat, haar voorhoofd, haar en ogen,
Haar omgedraaide kop, haar kin te rug gebogen,
Saam tot een smeltbre steen, erbarmelijk verkeid,
Zijn ons een krachtig blijk van haar weerhorigheid.
Men ziet gestadelijk een zout zweet van haar vloeien,
Waardoor men menen zou dat zij ten end moest spoeien;
Doch haar volkomenheid wordt niet een haar versmaald,
Wat brakke vochtigheid gedurig van haar daalt.
Het vee van daar omtrent kan zo veel niet, met lekken,
Die smakelijke steen verdunnen, en onttrekken,
Of daar blijft stof genoeg voor andre kudden staan:
Want dat er eens gaat af groeit weer van stonden aan.*

Nu wij bij deze verandering in zoutsteen zijn aangeland, moet het de lezer wel hoogst aangenaam zijn als ik daarvan nog een bijzonderheid geef. Het commentaar van Augustinus bij de wonderen in de Heilige Schrift luidt: *Omdat wij ondernomen hebben te bewijzen dat niets in Gods schepping tegen de natuur is maar in alle aspecten gehoorzaamt aan haar wetten, zelfs in het geval van de vrouw van Lot die tegen de aard van het menselijk lichaam in werd veranderd in een zoutsteen. Bij die verandering*

moeten we bedenken welke rol het zout van nature in ons speelt. Dat het een rol speelt zal niemand ontkennen die acht slaat op de ziltheid van tranen. Volgens artsen ontstaan tranen uit een aandoening van de gal en vertonen zij de eigenschappen en de smaak van het zout die zij meekrijgen in natuurs diepst verborgen plekjes. Behalve tranen bevestigen ook fluimen en spuug dat onze lichamen met zout vermengd en doorkneed zijn. Wanneer dan de Almachtige Opperheer het geheel in een deel wil veranderen, verspreidt hij door het geheel wat schuilde in een deel. Daarom liet hij toen hij Lots vrouw tot een zoutsteen wilde maken, dat kleine deel zout dat tot dan heel precies verborgen zat in het vlees, door haar hele lichaam lopen en het in bezit nemen.

Drie dingen kunnen we leren van deze mooie passage, wel de moeite waard om nog even op in te gaan. Ten eerste dat de verandering van Lots vrouw in zoutsteen deels een wonder geweest kan zijn, maar dat er ook een natuurlijk element in speelde, omdat van nature een brakke vochtigheid steekt in het menselijk lichaam. Het tweede punt is dat zich, al is het dan niet veel, toch steeds een kleine hoeveelheid zout in ons bevindt. Ten derde hoe het zout door Gods wil vanuit de verborgen schuilhoeken gestort is in de circulatie van het hele lichaam van de vrouw, waar het door de inwerking van eigen droogte en van de omringende lucht zodanig verhardde, dat zij als het ware de gestalte van een stenen beeld aantrok.

Wat het eerste aangaat, zout is onbetwistbaar een van de smaken waaruit het menselijk lichaam bestaat. De grote Hippocrates maakt dit duidelijk in zijn boeken over *De geneeskunst van oudtijds* en over *De menselijke natuur: De artsen van vroeger zijn het hierover wel eens dat, doordat bij de opbouw van het menselijk lichaam de substanties en de krachten van de elementen hun zuivere vorm verloren hebben, zoet en bitter, wit en zwart bij elkaar komen; en zeker valt alles daartussenin ook onder die extremen in smaak en kleur; waartoe ook de smaak van het zout wordt gerekend*. En punt twee, het is een onwrikbare waarheid dat uit

de vermenging der zaden waaruit wij bestaan allerlei smaken in ons lichaam stromen, zowel bij de conceptie als daarna. Dit bevestigen de tranen, die bij kinderen ook zilt zijn, en de ijdele Paracelsus zat er goed naast met zijn stelling dat het zout zelf een van de ware en voornaamste beginselen van het lichaam is. Ik ontken niet dat tranen soms door iets anders worden opgewekt, maar zoals ziltheid volgens de geneesheren nu eens ontstaat door rotting, dan weer door vermenging van galzucht met fluimen, en een derde keer door droge uitwasemingen gepaard aan vochtigheid, zo wijkt het volstrekt niet van de rede af wanneer we stellen dat tranen uit diezelfde natuurlijke geneigdheid ontstaan, of op zijn minst er de aanleg voor ziltheid uit ontvangen. Punt drie van Augustinus, hoe die kleine hoeveelheid zout in de bloedsomloop gekomen zich verdikte en de vrouw als in een stenen beeld veranderde, daarvan is aannemelijk dat het overeenkomt met het proces bij lijdens aan geelzucht, die door het overlopen van de gal tot aan hun huid, er lelijk en ongezond uitzien als gele wassen beelden. Hippocrates legt dit helder uit op de eerder geciteerde plaats. Die meesterarts zegt: *In de mens bevindt zich bitter, zout, zoet, zuur, wrang en smakeloos vocht, met veel meer soortgelijke dingen die verschillen van eigenschappen al naar gelang hun hoeveelheid en vermogen. In de juiste vermenging en in goede verstandhouding met elkaar zijn ze onzichtbaar en vallen niemand lastig, maar wanneer een deel apart van de rest komt te staan en op zichzelf, dan wordt het zichtbaar en geeft het de mens last.* Ons betoog kan steun vinden in de autoriteit van deze grote schrijver waar hij zegt dat de beschreven verandering niet helemaal een wonder was of tegennatuurlijk.

De smartelijke veroordeling van Lots vrouw tot zoutpilaar doet mij aan nog een verandering denken. Er zijn rivieren die doen verstenen wat men erin gooit. De Aniene, een rivier in Italië, heeft dat vermogen. Fromondus vertelt van een reiziger die in handen van moordenaars gevallen door hen om het leven

werd gebracht en in die stroom geworpen. Een paar dagen later werd zijn lichaam gevonden, verward tussen de wortels van een boom en geheel versteend. Het is bekend dat noten en amandelen die erin vallen keisteentjes worden; ze worden Tibertijnse snoepjes genoemd, naar de Tiber die er vlakbij is. Onnodig nog meer bewijzen overhoop te halen als Plinius en anderen ze ruimschoots geven. Eentje wil ik er echter nog aan toevoegen. Albertus Magnus vertelt dat in zijn tijd dicht bij Lübeck een tak uit zee werd gevist met daaraan vast een vogelnestje vol purperkleurige jongen, allemaal tot steen verstijfd. Ook wateren zelf zijn in steen veranderd. Acosta bij voorbeeld heeft het over een warme fontein in Peru die langs de oevers zo verrotst dat men er stenen uit hakt waarvan huizen worden gefabriceerd. Joris Agricola vertelt over water dat, in een kan gegoten, in één nacht tot steen stolt. Het is niet moeilijk te verklaren waarom elementen bij of in water in steen veranderen, of waarom water zelf tot steen stolt. In het eerste geval bevat het water een steenachtig vocht dat zich via de holtes weet te boren in de nabije of erin geworpen voorwerpen. En binnenin tot stilstand gekomen klontert het vocht door de kou samen en geeft de voorwerpen waarin het zich bevindt een steenachtig karakter. Wat betreft het verhaal van Agricola en collega's, zulk water bestaat uit een zeer dik en taai vocht, en in vaten gegoten kan het zich niet verroeren. En daarom wordt het door de kou van de omringende lucht steenhard, ongeveer zoals koraal dat, wanneer het van de zeebodem af in de lucht komt, meteen verhardt door de kou.

Hoofdstuk 11

Neerbuigendheid is tuchtmeesters van kinderen eigen. Waarom dichters verzinnen dat de zon 's avonds ondergaat in zee, en 's morgens eruit opkomt. Verzen kunnen maken en grappen, is een teken van goed verstand. Hersens zijn nodig om rijmen goed te lezen. Mooi gezegde van een poëet tegen een hoge heer, die zijn gedichten verkeerd las. Zoete vondsten tot lof van de poëzie die de ziel is van de muziek, hoewel men daar meestal anders over denkt. Poëten met profeten vergeleken. Dat middelmatigheid in bijna alle andere kunsten gedoogd wordt, maar van dichters onverdraaglijk is en waarom. Zoete plaats van de Heer van Montaigne. Zeer treffende vergelijking van Professor Baudius. Dat wij ons altijd op deze of gene klinkklare wetenschap moeten concentreren en dat alle andere kennis die behoort te sieren. Brief over de dichtkunst. Bewonderenswaardige tekst tegen allerlei twistchriften waar de wereld tegenwoordig van krioelt, ontleend aan de Vreedzame christen van de Godgeleerde Franciscus Junius.

Zoals wij ons niet verbazen dat een blindgeborene geen gevoel van verrukking doortintelt in de aanwezigheid van een aantrekkelijke vrouw, zo is het evenmin vreemd dat iemand niet in vervoering raakt van de schoonheid van een voorwerp als hij niet weet dat het buitengewone waarde heeft. Dit naar aanleiding van wat mij onlangs overkwam. Omdat ik voor mijn genoegen op reis ben en mijn boeken mis, kan ik niet met honderd procent zekerheid aanwijzen waar het staat, maar ik wil er toch iets over zeggen, dan maar uit mijn hoofd zoals ik het ergens gelezen heb, of uit de aantekeningen die ik bij me heb.

Toevallig kreeg ik eens een toneelstuk van Joost van den Vondel in handen, dat ik wilde inkijken. Iemand uit het gezelschap pakte mij het boek af en wilde het aan de kant gooien. Op mijn dringend verzoek echter dat niet te doen, zei hij, welnu,

vooruit dan, iaat eens zien waar het stuk over gaat. Toen we dat bekeken hadden viel zijn blik op de plaats waar die onschatbare dichter beschrijft hoe de zon met bloed bevekt uit zee oprijst. Dit volstond voor hem om de schrijver van het stuk belachelijk te maken. Hij begon neerbuigend te praten als een schoolmeester die een kind bestraft. De zon, met bloed bevekt, uit zee oprijzen! Wie had ooit zulke onzin gehoord? Om het kort te maken, hij concludeerde dat dichters niet helemaal goed wijs zijn. Volgens Cardanus, antwoordde ik, is het een trucje van sommige mensen dat ze niet toegeven dat een ander wijs is om zelf niet onwijs te lijken. Kon het, om de waarheid te zeggen, nog kortzichtiger? Wat betreft de met bloed bevekte zon, je moet toch wel volslagen onwetend zijn inzake het hemelruim, en een vreemdeling in de literatuur, als je niet weet op welke bronnen die omschrijving steunt. Vergilius kan dienen als voorbeeld uit honderd anderen. Ergens in de *Georgica* zegt hij:

Mox ubi nascentem maculis variaverit ortum, etc.

Wanneer de bol van de opgaande zon bevekt is,

Dan de zee waaruit de zon zou oprijzen. Alle goede dichters spreken zo over de ochtendstond en de zon.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.

*Intussen verliet de Dageraad bij het opgaan de oceaan.
Aeneis, boek 4.*

En Statius in de *Achilleis*, boek 1:

*Iam premit astra dies, humilisque ex aequore Titan
Rorantes evolvit equos.*

*Reeds verjaagt de dag de sterren en de laagstaande zon laat
zijn kletsnatte paarden uit zee opstijgen.*

Op dezelfde manier schijnt de zon 's avonds weer in zee te vallen:

Praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum.

*De zon dompelt zijn dalende wagen in de rode oceaan.
Georgica, boek 3.*

Silius Italicus, boek 1, over de zonnepaarden:
Flammiferum condunt fumanti gurgite currum.

Zij verbergen de vurige wagen in de rokende kolk.

En Ausonius zegt in navolging van de leer van Anaxagoras, die de zon voor een gloeiend stuk ijzer hield, dat men haar in het water hoorde sissen:

*Condiderat iam soils equos Tartessia Calpe,
Stridebatque freto Titan insignis Ibero.*

*Reeds had het westelijk Gibraltar de zonnewagen verborgen
En siste de schitterende zon in de Spaanse zee.*

Wil iemand de verklaring van deze dichterlijke omschrijving? Zie hier, het is omdat zee en lucht, steeds verder weg verdwijnend, voorbij een bleekwordend verschiet zachtjes schijnen over te lopen in elkaar en zich prachtig te verenigen in een nevelige mist, waarachter wij niets meer kunnen zien door de kromming van de aardbol.

Nu de lezer dit verwerkt heeft, kom ik aan de conclusie van onze man. Hij dacht dat dichters niet helemaal goed wijs wa-

ren. Sallustius, een geloofwaardiger man, gaf als volgt te kennen dat Sempronia een goed stel hersens had: *Potuit versus facere, et jocum movere. Zij kon verzen maken en goede grappen.* Heus, een goed dichter staat zo ver af van niet wijs te zijn dat het kennis en verstand vergt om zijn verzen goed te lezen. Dit woord was een voortreffelijk dichter waardig toen een hoge functionaris een van zijn gedichten erbarmelijk voorlas: *I beseech your Lordship, zei hij, not to murder me in my lines. Ik bid uw Eerwaardigheid mij in mijn verzen niet te vermoorden.* Ik zal u zeggen waar het op staat. Van alle schrijvers, in welke taal of eeuw ook ze schreven, vind ik de dichters aan de top staan, inhoudelijk en technisch, maar ook in nut en vermaak. Die dichters althans, die een dergelijke faam toekomt dank zij een scherp verstand, diepgaande kennis en een uitstekend oordeel. Want terwijl het spreken in alle soorten talen is uitgevonden om te leren, te ontroeren of te vermaken, passen alleen dichters (meer dan anderen in elk geval) met virtuoze vaardigheid alle drie tegelijk toe, wat veel nut oproept, nog meer vermaak en enorme bewondering. Want het doceren kleden ze zo in dat ze in één klap vermaken en ontroeren, en wanneer ze ontroeren of vermaken, leren zij tegelijk.

Daarom hebben belangrijke schrijvers niet zonder reden gezegd dat de poëzie geen sterfelijke maar een goddelijke aangelegenheid is, geen uitvinding van mensen maar van goden, niet ontstaan op aarde, maar neergedaald uit de hemel. Vooral omdat poëzie een maatgebonden klank is die we harmonie noemen, moet zij nader tot onze ziel komen dan ongebonden woorden, dat wil zeggen taal die niet beteugeld is volgens de wetten van de dichtkunst. Want onze ziel is zelf in de hoogste graad een harmonie, menen filosofen. Sommige tenminste zeggen dat de ziel een harmonie is, andere dat zij een harmonie heeft. Solinus heeft een verhaal over een fontein die wanneer in de buurt gemusiceerd wordt zo hard gaat spuiten dat zij alle perken te buiten gaat en overloopt. Als het klopt denk ik dat dit

merkwaardige verschijnsel eerder het werk is van de poëzie dan van de muziek. Want al ziet men gewoonlijk in muziek de ziel van de verzen om de bevalligheid die zij eraan verleent, toch zeg ik liever dat verzen de ziel van de muziek zijn. Want de muziek is voor de verzen geschapen zoals het lichaam voor de ziel, en verzen kunnen zonder muziek bestaan, maar muziek niet zonder verzen, want men ziet wel woorden zonder melodie, maar geen melodie zonder woorden. Een geleerde vergelijkt poëten met profeten; beiden stijgen boven zichzelf uit, beiden zijn grenzeloos bevattelijk voor het hogere, beiden komen maar zelden voor, beiden spreken van nature duistere taal en beiden worden door valse onderkruipers miskend.

Dit laatste punt van de geleerde kan ons met recht vreemd aandoen. Want middelmatigheid mag dan in bijna alle overige kunsten getolereerd worden, bij dichters, die het weten kunnen van Horatius, is het absoluut onverdraaglijk. Dat komt omdat dichtkunst niet noodzakelijk is, en dingen waar mensen buiten kunnen, moet je of buitengewoon goed kunnen, of je moet ze laten. Iemand zou hier kunnen opmerken dat ik de waardigheid van de rijmkunst aantast door haar niet noodzakelijk te noemen. Geenszins, beste vriend, ik kan geen grotere loftuiting bedenken. Want metafysica, de leer van het bovennatuurlijke, mag dan de minst nodige zijn van alle wetenschappen, toch is het ontegenzeggelijk de alleredelste. De aangename Montaigne schijnt ergens te doelen op wat wij ons zojuist lieten ontglippen. Hij zegt: *Ce n'est pas une grande imperfection que de ne savoir pas faire des vers, mais elle est insupportable d'en faire des mauvais, et de s'en parer. C'est imiter les épousées de village, qui se couvrent d'affiquets de cuivre et de plomb, et qui ne sont jamais plus laides que quand elles sont plus parées. Dat iemand geen verzen kan maken is geen grote onvolkomenheid, maar het is onverdraaglijk als men slechte verzen maakt en daar nog prat op gaat. Dat is de boerenbruiden nabootsen, die zich tooien met koperen en loden snuisterijen en die er nimmer lelijker uitzien dan wanneer zij het meest opgesmukt zijn.*

Deze uitspraak van de Heer van Montaigne doet mij denken aan een brief waarin Baudius die edelman de Franse Thales noemt. De bewuste brief is geschreven aan de Rechtsgeleerde Arjaan van Blyenburg en gaat over het onderwerp dat wij nu bespreken, de poëzie. Op diezelfde plaats zegt hij: *Verkeer en omgang met de zanggodinnen heeft iets verrukkelijks en kan mensen met een edel verstand een bijzondere liefde voor hun geheimen inscherpen. Maar zoals specerijen, afzonderlijk genuttigd, het lichaam niet voeden, niet lekker smaken en schadelijk zijn, zo staat het ook met die studielekkernijen. Zij baten weinig, ja zij schaden, als wij er geen gedegener geleerdheid bijvoegen.* Dit leert ons dat we onze tijd het beste kunnen besteden aan het verwerven van kennis op verschillende terreinen, maar dan wel zo dat één bepaalde wetenschap duidelijk ons voornaamste doel blijft, en dat de overige studies alleen dienen tot ondersteuning, verfraaiing en vervolmaking. *Illa Imperatrix, caeterae illi mediastinae.* Zij is de Koningin, de anderen zijn haar hofdames. Wanneer we onze studies op die manier inrichten zullen wij voortdurend allerlei soorten vis in onze fuiken vangen, en de hele wereld duidelijk maken wat het verschil is tussen hen die maar van een ding verstand hebben en mensen met algemene ontwikkeling.

Ik zou hier nog wat heerlijkheden aangaande de poëzie kunnen opdienen, maar mij schiet een gezonde raad van de sofist Dionysius van Milete te binnen, die men kan lezen bij Philostratus in *De levens van de Sofisteno*: *Honing proef je niet met de hele hand, maar met het topje van de vinger.* Ook de geestige vermaning van Corinna past hier voortreffelijk bij. Toen zij zag dat Pindarus te veel grapjes opeenhoopte in zijn verzen zei zij: *Zaai met een hand en niet met de hele zak.* Deze gezonde les trekt mij de hand van het papier en laat mij eindigen met een brief die ik ooit aan een van de opperleermeesters in de poëzie geschreven heb. Hier heb je hem van woord tot woord.

Brief over poëzie

Mijnheer,

Uwe Edelheid weet dat het mij streng verboden werd een boek ter hand te nemen, en de aanleiding is nog niet verdwenen. Toch kan ik mij niet zo strikt aan het doktersvoorschrift houden dat ik mijzelf soms niet toesta een beetje te lezen. Zodoende kreeg ik gisteravond iets van u in handen, en nadat ik het met diepe ernst had doorgenomen, kwam mij het verschil tussen natuur en kunst voor ogen. In de natuur zien we water nooit stijgen boven het niveau van de plaats waar het vandaan komt. De kunst van Uwe Edelheid gaat verder omdat die ronduit gezegd betere verzen voortbrengt dan ooit werden geschreven door hen die maat, toon en rijm, waaruit poëzie bestaat, hebben uitgevonden. Wanneer de dichtkunst erop mikt onze geest zoetjes te overweldigen, dan durf ik verzekeren dat het Uwe Edelheid gelukt is. Want allen die ter zake kundig zijn worden door uw erudiete verzen zo heerlijk en hevig ontroerd dat zij de aanstichter in hun hart willen sluiten. En is dat zo vreemd? Kan zangerige, getalsmatig geordende taal anders dan liefde opwekken? Heel wat belangrijke filosofen hebben immers gemeend dal alle dingen hun oorsprong vinden in getalsverhoudingen. Nogmaals, omdat rijm niets anders is dan dwang tot gelijkmatigheid en de verplichting tot overeenkomst, kan het niet anders of het creëert een overeenkomst in de genegenheid van hen die gewend zijn een bepaalde dichter te lezen. Als wij ons hielden aan de stelregels van een onfeilbaar oordeel, dan zou iedereen dit ondergaan, geen mens uitgezonderd. Maar helaas! In de praktijk zien we iets heel anders gebeuren. Het is nu zo ver gekomen dat de benaming dichter aan de top staat van alle scheldwoorden waarmee iemand zijn zwarte gal kan spuwen. Hiervan getuige een uitgelezen Fransman in een brief aan een dame wier reputatie hij de hemel in geprezen had: In plaats van erkentelijkheid voor de eer die ik u bewees door uw goede naam hemelhoog te verheffen met mijn verzen, beloont u mij met de beledigende naam

van Poëet. *In de hemelen, Mijnheer, klinken voortdurend zielstrelende geluiden, maar het gedruis dat op aarde gemaakt wordt, verhindert ons ze te horen. Zo vergaat het de heilige dichtkunst, zij is vol aanminnige toverklanken, maar men hoort ze niet. De plat-vloersen van geest jouwen ons uit en wijzen ons schimpend met de vinger na, alsof wij getrouwd waren met oude wijven en verschrompelde machochels. Maar zo zijn mensen met een hersenkronkel. Zij staan niemand toe wijs te zijn om zelf niet zot te schijnen. Ik zou ze graag hekelen en ze verdienen de scherpe roskam die ik over ze heen zou halen. Maar ik toom mezelf in om niet te vervallen in het ongeluk van de leeuw die bij het verscheuren van een dolle wolf zijn dood vindt in zijn overwinning. In plaats daarvan wil ik Uw Edelheid verzoeken het bijgevoegde sonnet eens als een ontleedkundige uit elkaar te halen en zoals dat heet tot op het kleinste botje uit te schudden, om mij op de fouten te wijzen de eerstvolgende keer dat we elkaar ontmoeten. Als Uw Edelheid mij dat genoeg wil doen naast andere, mag men mij van schromelijke ondankbaarheid beschuldigen als ik mij niet mijn leven lang betoon, met alle soorten van eerbied, enz.*

Hier wilde ik eindigen, maar ik bedenk plotseling, dat mij misschien het odium van onvoorzichtigheid wordt opgelegd omdat ik in het begin van dit hoofdstuk iemand in zijn eer heb aangetast. Maar ik smeeke iedereen te geloven wat ik op goede grond betoogd heb. Omdat ik geen namen noem is er geen gevaar te duchten. Anders had ik het voor geen goud gedaan, want ik ben een gezworen vijand van kwetsende woorden aan het adres van een ander. Met daden kwetsen wil ik nog minder, en dat doet men door slecht over iemand te schrijven. Al wist ik van dat laatste niet meer dan ik heb opgestoken uit de *Vreedzame christen* van mijn grootvader Franciscus Junius, dat was meer dan genoeg om mij van nu af aan die wanpraktijk voor eeuwig te doen haten. Deze zeldzaam geleerde geest, die zelden zijns gelijke en misschien nooit zijn meerdere in de Godzaligheid heeft gevonden, stelt in het bewuste boek alles in het werk

om de christenen die lelijke handelwijze af te leren. Op superieure wijze kant hij zich vooral tegen de pamfletten waarvan het op het ogenblik overal krioelt en waarin de wereld wel lijkt te stikken. Hij ontzegt iedereen het recht om een polemieek te beginnen en hij bewijst kristalhelder dat het niet geoorloofd is de twistschriften van anderen te beantwoorden. Weliswaar loochent hij niet dat zich bepaalde personen, oorzaken, tijden en plaatsen kunnen voordoen die nopen tot een antwoord, maar wie zonder noodzaak reageert, die is in zijn ogen een herrieschopper of zal het naar gevreesd mag worden binnenkort zijn.

Dit zegt hij: Mijn beste, omwille van wie denkt gij te moeten antwoorden? Omwille van een ander of van uzelf? Is het om een ander, gebeurt het dan om hem die je meent te moeten antwoorden, of om hen die fungeren als toehoorders en toekijkers? Is het om hem, doe dan je zaken met hem en niet met het gewone volk. Doe je het met het oog op anderen, dan zijn dat meestal mensen die van de zaak weinig of niets afweten. Als ze er niet van op de hoogte zijn, waarom zou je hen wakker schudden? Die ervan weten staan sterk in de waarheid, of zij zijn zwak en krachteloos, of zij dwalen. Hun die sterk staan bewijs je naar mijn mening geen dienst, want hebben ze je nodig? De zaak der zwakke broeders lijkt meer gediend, maar wanneer je een of twee keer mensen met wie je van mening verschilt over de waarheid tevreden hebt kunnen stellen, dan zou ik eerder vrezen dat twijfelaars door het gekrakeel nog zwakker worden, dan hopen dat zij door een nieuw geschrift gesticht en gesterkt worden. En (nog veel erger), almaar schrijven over hetzelfde heeft het nadeel dat het een steen des aanstoots is voor zwakkelingen en domoren, en aanleiding verschaft tot roddels en misverstanden aan onze tegenstanders. Zoals de wijze Salomo zegt, *Multitudine verborum non cessat defectio. Veel woorden verhelpen het gebrek niet.* Als u zegt uit te zijn op het welzijn van hen die dwalen, ik prijs die plichtsbetrachting wel maar voorzie

geen vrucht. Gewoonlijk is het resultaat averechts, want de tegenargumenten die ik opsomde stijven die ongelukkige mensen in hun voornemen, net zoals de smeedkolen feller branden, wanneer men er water over giet. Dit leert ons de dagelijkse praktijk, en Augustinus bevestigt deze waarheid in zijn *Belijdenissen* met twee doorluchtige vertogen van hem en een andere Bisschop. Rest nog het geval van degene die zegt het geschrift voor zichzelf uit te geven, en wel om zijn eerder geschreven stukken te verdedigen of toe te lichten, of om valse smaad uit te wissen. Maar daarover... En zo gaat Junius nog enige tijd verder.

Ik heb geen tijd meer, daarom kan ik de lezer niet zeggen, hoe voortreffelijk Junius ook dit argument nietig verklaart. Als iemand dat nobele stuk werk, dat we tegenwoordig hard nodig hebben, wenst te zien, laat hem vragen naar het *Eirenicum* van Franciscus Junius.

Nawoord

Niet vaak staan zoveel schrijvers en geleerden van naam uit één familie aan de wieg van een nieuwe telg als in het geval van Jan de Brune de Jonge. Hij werd geboren op 10 juli 1616 in Middelburg. De goede wensen die de coryfeeën toen uitspraken waren geen loze woorden. Ze hebben jonge Jan en zijn moeder later in moeilijker tijden met raad en daad bijgestaan. Als jongen van vijf jaar zag Jan de Brune zijn vader Isaäk de Brune voor het laatst toen deze in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie naar Oost-Indië vertrok. Het schip waarmee Isaäk de Brune in 1627 de terugreis maakte na een weinig succesvolle carrière in de Oost, is met man en muis vergaan. Dank zij hechte banden met maatschappelijk gelukkiger familieleden kon Johanna de Brune zich als weduwe staande houden. Van vaderszijde was daar de broer van Isaäk, Johan de Brune de Oude, die talrijke boeken schreef en het zou brengen tot raadpensionaris. Van moederszijde waren Franciscus Junius junior en Gerardus Johannes Vossius tot steun. Hun familiale betrekking tot elkaar sproot voort uit de herderlijke figuur van hun echte of geestelijke vader Franciscus Junius senior.

Jan de Brune de Jonge was achtentwintig jaar toen hij de *Wetsteen der vernuften*, zijn eerste grote boek, in 1644 publiceerde. Het was een nieuwigheid in de Nederlandse letterkunde. Nog niet eerder werd zoveel interessante informatie zo smaakvol en ontspannen opgedist in de ongewone mengvorm van proza en poëzie. De *Wetsteen* viel in goede aarde: in veertig jaar werd het boek meer dan tien maal herdrukt. Het was een boek voor de gegoede en ontwikkelde burger. De vele onvertaalde citaten in vreemde talen vroegen om een dergelijke lezer en de titel geeft dit ook aan: voor mensen die hun verstand willen scherpen. De Brune heeft dit ontwikkelde publiek opti-

W E T S T E E N D E R V E R N V F T E N ,

oft

B E Q V A A M M I D D E L ,

om, van alle voorvallende zaken, aar-
dighlik te leeren spreken.

't Eerste Deel,

Door IAN DE BRVNE, DE IONGE. I.C.

Opgedragen den Heere

I A C O B C A T S ,

Ridder, Raad-Pensionaris, &c.

A M S T E R D A M ,

By *Jacob Lesfaille*, op d'oude Heeregraft, by de Heysteegh.

Titelpagina van de uitgave die als bron gebruikt is. Universiteitsbibliotheek, Amsterdam

maal weten te bereiken. In zijn talrijke bijbelcitaten demonstreert hij grote vertrouwddheid met de theologische literatuur. Als goed renaissancist heeft hij ruimschoots materiaal geput uit de klassieke oudheid. Daarnaast treft hij ons door even vaak schrijvers te citeren uit alle perioden vanaf de oudheid tot en met zijn eigen tijd, de eerste helft van de zeventiende eeuw. De *Wetsteen* geeft een genuanceerd beeld van de renaissance: oude en nieuwe denkbeelden staan naast elkaar, worden aan elkaar getoetst.

Conversatiestuk

Inhoudelijk belooft de schrijver niets te veel wanneer hij de *Wetsteen* in de subtitel aanprijst als ‘een geschikt middel om over alle voorvallende kwesties mee te kunnen praten’. Wie behoefte voelde aan gespreksstof van niveau kon naar hartelust grasduinen. De Brune maakt zijn onderwerpen ook werkelijk bespreekbaar, hij belicht ze van verschillende kanten, met objectieve feiten en met meningen, hij weegt de voors en tegens af, serieus of gekscherend. In feite is hij in de *Wetsteen der vernuften* in dialoog met zijn gefingeerde lezer. Hij spreekt de lezer toe, legt hem vraagstukken voor, of hij suggereert dat de lezer hem een vraag heeft gesteld die hij graag wil beantwoorden.

Als Jan de Brune iets heeft willen vermijden, dan is dat de schijn van gewichtigheid. Gewichtige, degelijke, geleerde boeken waren er in overvloed, hij wist ze te vinden en heeft er dankbaar de fragmenten uit gebruikt, die hem van pas kwamen. De levendige en aansprekende schrijfrant maakt de *Wetsteen der vernuften* een boek dat zich ondanks de pluriforme lading vlot laat lezen. Tot in de meest serieuze onderwerpen creëert de Brune een ontspannen sfeer, hij doorbreekt zwaarte met verzen, anekdotes en grapjes die niet zelden van amoureuze en soms zelfs dubbel- of ondubbelzinnig van scabreuze aard

zijn. Het vergt technische vaardigheid om een dergelijke lichtvoetige charme zo gelijkmatig vol te houden. De *Wetsteen der vernuften* is een conversatiestuk in een meeslepende stijl.

De illustere familieleden

Een dergelijk boek verradt een goede opvoeding en ontwikkeling. Drie familieleden, vader en zoon Junius en Vossius, verdienen nadere aandacht vanwege hun betekenis voor Jan de Brune in zijn jeugd. Hun invloed doet zich in de *Wetsteen der vernuften* duidelijk gelden. Alle drie genoten zij wetenschappelijke faam.

Zijn grootvader Franciscus Junius (1545-1602) werd geboren in Frankrijk als François du Jon. Hij liep in Bourges colleges in de rechten voordat hij geboeid raakte door de theologie. Junius werd in 1565 predikant in Antwerpen waarvandaan hij moest vluchten vanwege zijn pamfletten tegen de inquisitie en voor vrede, rust en gewetensvrijheid. Na vele omzwervingen vond hij in 1573 een vaste verblijfplaats in Heidelberg. Daar maakte hij een vertaling van het Oude Testament uit het Hebreeuws in het Latijn. In 1583 werd hij er benoemd tot professor in de theologie, vanaf 1592 had hij deze functie in Leiden, waar hij naam maakte met zijn *Eirenicum de pace ecclesiae catholicae* (1593), een pleidooi voor de kerkelijke vrede. Uit zijn eerste huwelijk werden Johanna Junius geboren (de moeder van Jan de Brune de Jonge) en Franciscus Junius. Het is grappig dat Jan de Brune een lang citaat geeft uit het *Eirenicum* (zie hoofdstuk 11) waarin Junius verklaart dat er te veel pamfletten worden geschreven en dat ze over het algemeen niet hun doel bereiken. Als ex-pamflettenschrijver kon Junius het weten.

Gerardus Joannes Vossius, die in Amsterdam professor werd aan het Athenaeum Illustre, had in Leiden colleges gevolgd bij Junius. Vossius werd lid van de familie Junius door zijn huwelijk met Elisabeth Junius, een dochter uit het tweede

huwelijk van Junius. Wie was geschikter om in Amsterdam toe te zien op de rechtenstudent Jan de Brune dan Vossius? In huize Vossius stond alles in het teken van noeste studiewerk. Vossius wijdde al zijn krachten aan onderzoek, aan colleges, aan discussies en aan publikaties. Daarbij zag hij nauwlettend en zorgzaam toe op de ontplooiing van zijn kinderen. Jan de Brune de Jonge nam hij als een eigen kind op in zijn grote gezin. De tragiek van Vossius is geweest dat hij bijna al zijn getalenteerde kinderen heeft verloren in de jeugdige kracht van hun leven, de zonen meestal aan het begin van een veelbelovende carrière. Jan de Brune maakte deze droevige verliezen stuk voor stuk mee, hij overleed zelf in 1649, het sterfjaar ook van vader Vossius. Vooral de dood van zijn neef Matthaeus (1646) op wie hij zeer gesteld was moet hard zijn aangekomen. Jan de Brune heeft zijn vorming in zijn jeugd tot en met zijn studietijd voor het merendeel te danken aan Vossius, over wie hij in de *Wetsteen der vernuften* dan ook verschillende malen met respect spreekt.

Jan de Brune komt geregeld ter sprake in de correspondentie die Vossius zijn leven lang voerde met Franciscus Junius junior. Zij houden elkaar op de hoogte van hun werkzaamheden en van de omstandigheden waarin zijzelf en hun familieleden verkeren. Franciscus junior woonde sinds 1620 in Engeland. Hij is vooral bekend geworden om zijn verhandeling over de schilderkunst in de Oudheid, *De pictura veterum*. Dit gedegen staaltje van kunsthistorische arbeid was door Junius bedoeld als inleiding bij zijn catalogus van het voor moderne begrippen onvoorstelbare rijke kunstbezit van Thomas Howard, graaf van Arundel, wiens jongste zoon hij onderwees. De graaf, een verwoed verzamelaar, had aan Arundel House in Londen een speciale beeldengalerij laten bouwen waar veel beroemdheden kwamen kijken zoals sir Francis Bacon en koning Karel de Eerste. Hij bezat meer dan dertig schilderijen van Titiaan, tientallen Holbeins en verder nog een ruim aantal schilderijen

van Veronese, Giorgione, Rafael en Tintoretto.

De invloed van Franciscus junior op de *Wetsteen* is merkbaar, al wordt hij door De Brune niet met name genoemd. Vondel schrijft voorin een lofdicht waarin hij de knappe Junius roemt om zijn voorbeeldige invloed op De Brunen prestaties. Junius was vanwege Engelse burgeroorlogperikelen in Holland en Utrecht toen de *Wetsteen* verscheen, maar hij keerde in 1646 terug naar Engeland. Jan de Brune is vanaf 1635 enkele malen bij zijn oom in Engeland geweest, waar hij kennis kon maken met het briljante, kunstlievende milieu rond Arundel House. De grote plaats die schilder- en beeldhouwkunst krijgen toebedeeld in de *Wetsteen* is gestimuleerd door het contact met Junius. Junius had het schrijven van de inleiding bij de Nederlandse vertaling van zijn kunsthistorische werk toevertrouwd aan zijn neef. In 1641 kwam het uit onder de titel *De schilderconst der Ouden*. In de *Wetsteen* etaleert Jan de Brune mede door dit contact een vertrouwdheid met de Engelse literatuur en historie, die voor die tijd in Holland ongewoon groot is. Het Engels stond nog niet eens in de kinderschoenen als toekomstige wereldtaal.

Waarschijnlijk heeft Jan de Brune rond 1638 ergens in Frankrijk zijn graad in de rechten gehaald voordat hij zich in Den Haag vestigde als advocaat. Dank zij een erfenisje kon zijn moeder hem geld toestoppen voor een *grand tour*, het voor ontwikkelde en gefortuneerde jongelieden gebruikelijke culturele snoeprisje ter afronding van de vorming. Frankrijk was een populair reisdoel, maar voor De Brune betekende het ook een reis naar het land van herkomst van zijn grootvader. Een andere gemeenschappelijke band tussen hem en Junius senior is de rechtenstudie. De Brune citeert in het voorwoord aan de lezer bij voorbeeld de Franse rechtskundige Jacques Cujas, een befaamd voorstander van de bestudering van het Romeins recht, bij wie Junius in zijn jonge jaren persoonlijk in de collegebanken had gezeten.

Toch moeten we niet concluderen dat De Brune voor zijn boek geprofiteerd heeft van de illustreren onder zijn familieleden. Hun aanwezigheid in de *Wetsteen der vernuften* is beslist niet minder gerechtvaardigd dan die van alle andere geleerde schrijvers welke De Brune aanhaalt. Het feit dat zij familie waren kunnen we naar de achtergrond schuiven, op de voorgrond staat hun verdienste in het vak dat zij beoefenen. De *Wetsteen* is een literair-historisch document dat het globale renaissancistische gedachtengoed weerspiegelt en het zou vreemder zijn geweest wanneer Vossius en de Juniussen (die tot op heden in de belangstelling staan, wat niet opgaat voor ieder die in de *Wetsteen* figureert) er niet in voorkwamen.

Genre

In zijn lofdicht op de *Wetsteen der vernuften* vergelijkt Daniel Mostart De Brune met Michel de Montaigne en Francis Bacon. Dat is een hoffelijk maar enigszins overdreven eerbetoon aan de jonge Zeeuwse schrijver, die noch de grote persoonlijkheid van Montaigne noch de filosofische diepte van Bacon benadert. Maar De Brune is geen simpele navolger. Vergeleken met de twee grote voorbeelden treft hij een innemender toon. Waar Bacon en Montaigne hoog op een kansel lijken te staan, voert hij een aangenaam gesprek met de lezer. Hij streeft met zijn boek een ander doel na door het te presenteren als stof tot conversatie. Een ander verschil is zijn openheid. De Brune geeft talloze keren aan waaraan hij zijn stof ontleent. Bij Bacon is dat een zeldzaamheid. Montaigne noemt wel namen van de schrijvers die hij citeert maar geeft meestal geen exacte vindplaats.

Als toekomstig jurist had Jan de Brune zich bekwaamd in de retorica, de kunst van het goed spreken. Die brengt hij in de *Wetsteen der vernuften* in de praktijk als de kunst van het goed converseren. Retorica was op de Latijnse school en aan de

universiteit een basisvak. De grote leermeester in de retorica was de Romeinse filosoof, politicus en literator Cicero. Wie hem goed navolgde was in staat redevoeringen te houden en verhandelingen te schrijven die boeiend waren van inhoud en volmaakt van compositie. Retorica was onmisbaar voor wie wilde doordringen in de politiek of in de rechtspraak, terreinen bij uitstek waarin men een ander diende te overtuigen van het eigen gelijk of andermans ongelijk. Retorica behoorde tot de geestelijke bagage van iedereen met praktische ambitie.

De opbouw van de verschillende hoofdstukken is minder strak dan die bij Montaigne en Bacon. De Brune wekt op het eerste gezicht de indruk enigszins willekeurig van het ene thema op het andere over te springen. Bij nadere beschouwing blijkt er in elk hoofdstuk een rode draad te zijn. In hoofdstuk 1 (van deze uitgave) gaat het bij voorbeeld om twee thema's: de opvoeding van kinderen en de vraag of sommige mensen voor dieren aangezien moeten worden. Aan die twee zaken verbindt hij onder meer observaties over de omvang van de hel, het denksysteem van apen en vossen en de liefdesgedichten van kannibalen. De Brune schuwt de gewaagde associatie niet, maar hij stuurt zijn betoog in een weloverwogen voortgang.

Wat belooft het 'alle voorvallende zaken' in de subtitel? De moderne lezer denkt in eerste instantie aan de brandende actualiteit. Die komt niet ter sprake in de *Wetsteen*. Het boek verschijnt in de nadagen van de Tachtigjarige Oorlog, maar van het conflict met Spanje is geen spoor te bekennen. Het hoofdstuk over de besmettelijke ziekten maakt geen melding van specifiek eigentijdse epidemieën. Als De Brune over godsdienst spreekt, dan doet hij dit niet in de benauwende sfeer van het kerkelijk schisma. Ook het hoofdstuk over Anna Maria van Schuurman, zijn algemeen om haar geleerdheid bewonderde tijdgenote, straalt geen verwijzing naar de tijd uit. Haar zelfportret brengt hem tot enkele dichterlijke ontboezemingen en tot een niet-tijdgebonden verdediging van ontwikkeling voor

vrouwen. Het ‘alle voorvallende zaken’ moeten we zien in de geest van de algemene ethisch-filosofische interesse die de zeventiende eeuw kenmerkt, niet van de eigentijdse gebeurtenissen.

Dichterlijk debuut

Aan zijn proza zien we dat Jan de Brune zich onder Vossius' leiding veelzijdig ontplooid heeft. Studenten in de rechten werden geconfronteerd met klassieke schrijvers van wie ze goede stijl konden leren. Plautus bij voorbeeld was geliefd om zijn plastische taalgebruik. Maar voor Jan de Brune hield het niet op bij de verplichte kost. Hij was een jongeman met literaire aspiraties en een speciale voorliefde voor de dichtkunst. Tweeëntwintig jaar oud debuteerde hij als dichter in 1638 met een vers op de Franse vorstin Maria de Medici bij haar bezoek aan Amsterdam. Een jaar later gaf hij zijn jeugdpoëzie uit onder de titel *Veirzjes*. Bescheidenheidshalve noemt hij ze ‘uitwerpselen zijner jeugd’ en heel veel meer is er ook niet in te zien. De Brune stijgt in zijn dichtwerk niet boven het gemiddelde uit. Zijn literaire vorm vond hij in de *Wetsteen*. Een voorbode hiervan was de *Minne-praet*, een klein werkje in de mengvorm van proza en poëzie, dat hij in 1642 schreef voor het huwelijk van zijn neef Matthaeus Vossius (1644). De gedichten erin zijn een bewerking van gedichten van John Donne.

Aan die dichterlijke voorliefde ontleent de *Wetsteen der vernuften* een van zijn charmantste eigenschappen. Geen tekst is zo doorspekt met poëzie als deze. De Brune mag dan geen groot dichter geweest zijn, hij was wel een kenner van de belangrijke dichters van zijn tijd. Met sympathie haalt hij ze ter verpozing voor het voetlicht, als welkome afwisseling van ernstiger passages.

Opdracht en voorwoord

De *Wetsteen der vernuften* is opgedragen aan ‘de heer Jacob Cats, ridder, raadpensionaris van Holland, en West-Friesland, etc.’. De Brune bewondert hem met veel fraaie bewoordingen als de opperleermeester in de beleefdheid, als de grote koesteraar der geesten, ja als de wetsteen der vernuften zelve. Het is een bijbelse wet dat de eerstelingen de hogepriester toekomen en zo komt Cats dit eerste deel van de *Wetsteen der vernuften* toe. De Brune draagt het ook op aan Cats omdat hoogstaande mensen mild oordelen: zij prijzen wat goed is en staren zich niet blind op de fouten, terwijl mindere inborsten zich boos maken over andermans fouten en wat verdienstelijk is denigrerend afdoen. De sterren aan de hoogste hemel lijken kleiner dan de maan al zijn ze veel groter. Zo gaat het bij de mensen: de geringsten maken veel poeha en zijn moeilijk tevreden te stellen, terwijl de verhevensten de allernederigsten zijn, die altijd beleefdheid uitstralen. Geheel volgens de etiquette beveelt De Brune zich ten slotte aan de ‘naamhaftige, edele, welwijze, hooggeleerde, voorzienige, en doorzienige here, Uw Edelgestrengheid’ aan als zijn ‘alleronderdanigste, overbodigste, en gehoorzaamste dienaar, Jan de Brune, de Jonge’.

In het voorwoord tot de lezer verklaart De Brune zijn zinspreuk in het vignet op de titelpagina; *Il men si scopre, il più vien che s'asconda, Het minste wordt gezien, het meeste blijft verholen*. Deze regel is ontleend aan een sonnet van de Napolitaanse dichter Giambattista Marino. De Brune heeft de regel gekozen omdat hij past bij zijn opvatting over de retorica dat niemand in dat vak uitgeleerd kan raken. Retorica is een oneindig begrip waarvan de reikwijdte ons verstand te boven gaat. Elk stapje voorwaarts in dit gebied onthult nieuwe onbekende verten. Daarom is De Brune het niet eens met zijn vrienden die hem hadden afgeraden zijn wijsheden te publiceren, omdat hij volgens hen dan geen geestigheden over zou hebben om in gezels-

schap te kunnen schitteren. De Brune geeft toe dat een Leidse professor na de publikatie van zijn geestige opmerkingen nooit meer leuk heeft kunnen zijn, maar hij is niet bang dat hem dat ook zal overkomen. Het zou getuigen van geestelijke armoede als hij niet publiceerde, want mensen die niet dagelijks het onmetelijke rijk der welsprekendheid verder exploreren, gaan achteruit.

Andere bezwaren tegen de *Wetsteen der vernuften* voorziet De Brune vanwege de erotische passages in het werk. Zijn verdediging op dit punt tegen strenge tijdgenoten is uitstekend: heel wat Oudtestamentische bijbelboeken zouden dan evenmin door de beugel kunnen.

De bronnen

In de veertig hoofdstukken van de *Wetsteen der vernuften* geeft Jan de Brune ongeveer zevenhonderd maal een citaat. De bijbelcitaten zijn numeriek in de meerderheid. Zij maken tien procent uit van het totaal. Daarnaast gaat De Brune zigzag door de literatuurhistorie met de Griekse filosofen en tragedieschrijvers, de Latijnse dichters, historici, en vooral de meesters in het proza van rond het begin van onze jaartelling, dan de Latijnse auteurs uit het late Keizerrijk, de kerkvaders uit de tijd van het vroege christendom, middeleeuwse (kroniek)schrijvers, en ten slotte zeer veel dichters, prozaïsten en geleerden uit de renaissance. In een groot aantal gevallen verwijst hij gedetailleerd naar de herkomst van het citaat, vaak ook laat hij het over aan de eruditie van de lezer. Zelfs wanneer De Brune de indruk wekt een eigen opinie te geven door in de ikvorm te schrijven, is hij wel eens bezig met citeren. Halverwege het eerste hoofdstuk (van deze uitgave) stelt hij de vraag of Indianen al of niet van de apen afstammen. Hij verrast ons met zijn visie dat men ‘die lieden toen ze pas ontdekt waren, wel [kon] uitmaken voor onchristelijk of barbaars volgens onze

normen van redelijkheid, maar niet vergeleken met de Spanjaarden die hen in allerlei soorten van onchristelijkheid overtroffen'. Enkele regels verder haalt hij er 'een zeer oordeelkundig ridder' als deskundige bij. Deze oordeelkundige ridder is in werkelijkheid Montaigne die in het *Essay* 'Des Cannibales' (1, 31) betoogt dat de Indianen nog heel wat wreedheid van de christenen kunnen leren. Het vinden van deze bron werpt meer licht op de werkwijze van Jan de Brune: het vervolg van zijn betoog, waarin hij de poëzie en de dapperheid van kannibalen prijst, blijkt aan hetzelfde *Essay* ontleend te zijn. De Brune heeft de passage van Montaigne omgewerkt tot een organisch deel van zijn eigen betoog, en daarmee geeft hij een fraai staaltje van renaissancistische imitatio-techniek. Voor de belezen lezer schept De Brune met deze werkwijze het aangename spel van herkenning en vergelijking.

Citeren brengt soms ook mee dat er indirect geciteerd wordt. In hoofdstuk vijf komt een passage voor waarin een Italiaans spreekwoord bewijst dat er geen argument bestaat zonder tegenargument, 'als wij het maar weten om te keren'. Hier geeft De Brune citaten bij van Suetonius en Tasso. Dus een Italiaanse spreekwoordenverzameling, een klassieke historicus en een renaissancistische epicus? Nee: de hele passage vindt zijn oorsprong weer bij Montaigne, die in het *Essay* 'Des Boyteux' (111, 11) eerst Tasso citeert, deze met Suetonius vergelijkt, en na enkele uitweidingen concludeert met de Italiaanse zegswijze.

Montaigne wordt niet voor niets in het lofdicht van Daniel Mostart genoemd, toch is hij slechts een van de velen die De Brune materiaal hebben verschaft. Uit welke bron De Brune ook geput heeft, het resultaat is een bundeling van teksten en thema's uit de wereldliteratuur in een nieuwe, creatieve ordening.

Bij het omslag

De identiteit van de man die Jan Olis in 1645 schilderde is onbekend. Jan de Brune de Jonge is het niet. Van hem is geen portret overgeleverd. De sober gesoigneerde heer die ons peinzend in de ogen kijkt beantwoordt wel aan de voorstelling die we ons van De Brune kunnen maken. De directe blik naar de toeschouwer, de zelfbewuste houding en de attributen die de geportretteerde omringen - globe, boeken, pen en papier -, corresponderen met de persoonlijkheid, werkzaamheden en wereldwijde belangstelling van de erudiete schrijver van de *Wetsteen der vernuften*. Het schilderij behoort tot de collectie van het Mauritshuis.

Verantwoording

Dit boek is geen bloemlezing, maar een selectie van elf hoofdstukken uit de *Wetsteen der vernuften*. De selectie is gebaseerd op mijn voorkeur voor deze hoofdstukken: zij konden in hun geheel vertaald worden uit het zeventiende-eeuws, bij andere was dat moeilijker. In de oorspronkelijke vorm was de *Wetsteen* ingedeeld in vier boeken van ieder tien hoofdstukken. Alle vier laten zich met veel plezier lezen, maar in boek één moet de Brune nog min of meer op gang komen; in boek twee is De Brune voortreffelijk op dreef, bij drie en vier komt hij een enkele maal terug op eerder behandelde onderwerpen - hij is dol op het behandelen van vraagstukken rond *vrouwen, roosjes en kusjes*. Alles bij elkaar was de keuze moeilijk. De Brune fascineert aanhoudend door de keur van schrijvers die hij aanhaalt. Van alle hoofdstukken die niet zijn opgenomen, zouden kortere of langere fragmenten zeer de moeite van het vertalen waard zijn geweest, maar ik heb ervoor gekozen alleen hoofdstukken zonder coupures te geven. Twee uitzonderingen hierop: bij hoofdstuk twee is het lange slotgedicht van De Brune

weggelaten, getiteld *Print van een volglust, of wulpse hofjonker*. Het is een niet zo geslaagde navolging van het genre dat Huygens beoefende in zijn *Zedeprinten*. Het slotgedicht van hoofdstuk negen, een Franse versie van een Grieks gedicht van Boethius, is niet opgenomen omdat het moeilijk te vertalen is.

De selectie is als volgt:

hoofdstuk 1	- boek 2, hoofdstuk 1
hoofdstuk 2	- boek 2, hoofdstuk 2
hoofdstuk 3	- boek 2, hoofdstuk 4
hoofdstuk 4	- boek 2, hoofdstuk 5
hoofdstuk 5	- boek 2, hoofdstuk 6
hoofdstuk 6	- boek 2, hoofdstuk 7
hoofdstuk 7	- boek 3, hoofdstuk 1
hoofdstuk 8	- boek 3, hoofdstuk 4
hoofdstuk 9	- boek 3, hoofdstuk 7
hoofdstuk 10	- boek 4, hoofdstuk 3
hoofdstuk 11	- boek 4, hoofdstuk 7

Het proza van Jan de Brune is vertaald in modern Nederlands; de poëziegedeelten zijn niet vertaald maar de spelling ervan is gemoderniseerd. De citaten in het Grieks, Latijn, Spaans, Italiaans, Engels en Frans zijn voorzien van een vertaling in die gevallen waar De Brune geen vertaling geeft; wanneer die citaten lang waren is alleen de vertaling gegeven en het origineel weggelaten. Om toch zoveel mogelijk het kleurrijke karakter van het oorspronkelijke boek intact te houden, dat voor een deel bepaald wordt door de veeltalige citaten, zijn de kortere gehandhaafd. De gedichten zijn zonder meer gehandhaafd in de oorspronkelijke taal. Zij nemen een belangrijke positie in en een vertaling kan wel de inhoud weergeven maar doet niet altijd recht aan de kwaliteit van het oorspronkelijke gedicht. Het sonnet van Michelangelo bij voorbeeld bepaalt de gedachtengang voor geheel hoofdstuk negen. Het lange Engelse ge-

dicht van John Harrington in hoofdstuk drie is als enige niet vertaald omdat het Engels minder leesproblemen geeft, te meer daar Jan de Brune zelf de inhoud ervan uitvoerig, zij het wat gekuist, omschrijft.

Drie edities van de *Wetsteen der vernuften* zijn gedateerd op Amsterdam, 1644: een ‘by Iacob Lescaille, op d'oude Heeregracht, by de Heysteegh’; een andere ‘by Iacob Lescaille, boekverkooper op de Middeldam’; en de derde ‘by Cornelis Last, boekverkooper in de Gast-huys Molensteegh’. Cornelis Last was in 1644 echter pas zeventien jaar oud, en van beroep boekbinder; waarschijnlijk is zijn uitgave van de *Wetsteen* pas in 1652 verschenen, met behoud van de oorspronkelijke datering op de titelpagina. Lescaille heeft zich pas later op de Middeldam gevestigd. Zijn editie van de Oude Heeregracht is de meest complete en bevat als enige het privilege van de Staten-Generaal (gedateerd op 29 oktober 1643). Daarom is deze vertaling gemaakt naar de Oude-Heeregracht-editie, en wel het exemplaar dat zich bevindt in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag onder de signatuur 2105 A 44.

Literatuur

Een overzicht van het leven en de werken van Jan de Brune de Jonge is gegeven in J.A. Worp: ‘Jan de Brune de Jonge’. In: *Oud-Holland* 8 (1890), pp. 81-103.

Een analyse van de aan Donne ontleende poëzie in de *Minne-praet* treft men aan in L. Strengholt: ‘Donne als model: Donne, Hooft en Huygens in Jan de Brunen *Minne-praet*’. In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 6 (1985), pp. 213-247, met een postuum gepubliceerde aanvulling onder de titel ‘Vondel doet ook mee’ in *Voortgang* 10 (1989), pp. 63-65.

Voor de kring rond De Brune zijn van belang: C.S.M. Rademaker ss.cc.: *Life and work of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*. Assen 1981; F.L. Bastet: ‘Een zeer volmaakt gentleman

en de brokken'. In: *Naar paleizen uit het slik*. Amsterdam 1983, pp. 40-60; en C. Nativel: 'Le *De pictura veterum* de Franciscus Junius (Livre 1): Une compilation'. In: *xviie Siècle* 38 (1986), pp. 331-341.

Over Franciscus Junius senior handelt B.A. Venemans' Leidse dissertatie uit 1977: *Franciscus Junius en zijn Eirenicum de Pace Ecclesiae Catholicae*.